

Напрями релігійно-богословської діяльності членів родини Сіцінських-Січинських: проблеми наукової розробки.

Одним із пріоритетних напрямів сучасної історичної науки є вивчення історико-культурної спадщини українського народу. Поряд з тим вітчизняна історична наука віддає належне місце висвітленню ролі та місця історичних особистостей, адже більшовицька ідеологія намагалася стерти історичну пам'ять про уславленні українські роди. Так, до родини Сіцінських-Січинських вкоріненої в етносоціокультурне середовище подільського краю, входило багато значних особистостей (*Євфимій Сіцінський, Володимир Чехівський, Олена Чехівська (Сіцінська), Володимир Січинський та багато інших*), – це парафіяльні священики, обдаровані дослідники, які зробили вагомий внесок у розвиток, вивчення і збереження історії та культури українського народу, виступивши генераторами й творцями української національної ідеї, хоча радянська ідеологія міцно прикріпила до них ярлики буржуазних націоналістів.

Постаті батька, сина та інших знаних членів родини, це непересічне явище в науковому, культурно-громадському, педагогічному та релігійному житті України, проте окремі напрями їхньої діяльності й досі залишаються малознаними і вимагають сучасної історіографічної оцінки та переосмислення. Хоча історичним дослідженням діяльності членів цієї подільської родини й притаманна різноплановість, що визначає міру вивчення окремих членів цього роду та їхньої спадщини, однак їхня багатоаспектна релігійно-богословська діяльність майже не знайшла свого відображення в українській історіографії ХІХ – початку ХХІ ст. Тому неабиякого значення набуває створення сучасного історичного портрету цілої родини в контексті загального розвитку України, це має особливе, не лише історичне, суспільно-етнокультурне значення в зв'язку з сучасною проблематикою дослідження регіональної історії, але й соціально-економічне і політико-правове підґрунтя. Ґрунтовне історичне дослідження щодо створення послідовно-цілісного просопографічного портрету родини знаного українського роду Сіцінських-Січинських, який б спирався на всю повноту наявних архівних матеріалів і наративних джерел та визначав його роль і місце в історико-культурному розвитку України, на жаль, – досі відсутнє, адже на її висвітлення було накладене більшовицько-імперське ідеологічне й цензурне табу.

Лише деякі аспекти релігійно-богословської діяльності

фрагментарно висвітлили у своїх статтях невідомий автор (*за стилем викладу можна припустити, що її автор Є.Сіцинський – А.Т.*) (1901) [155], а також Ф.Бульбенко (1970, 1971, США) [11; 12; 13; 14; 15; 16], Д.Бурко (1983, США) [17], С.Білокінь (1993) [9], І.Преловська (1996, 2002, 2003; 2008) [76; 77; 78; 79; 80], М.Мушинка (1994, 1995, Словаччина) [62; 63], П.Слободянюк (2000) [134], Р.Шафран (2001) [153], А.Трембіцький (2003, 2004, 2005, 2006) [137; 138; 139; 140; 141; 142] та ін.

Враховуючи необхідність всебічного й комплексного дослідження та нагальну потребу створення узагальнюючої наукової роботи з історії наукової, державницько-громадської, просвітницько-культурної та релігійно-богословської спадщини знаного подільського роду Сіцинських-Січинських, встановлення об'єктивної історичної істини в оцінці його місця в історії та культурі українського народу, нами, на значному науковому й належним чином опрацьованому фактичному матеріалі з урахуванням регіональних особливостей і в конкретно визначених хронологічних рамках, розкриваються загальні аспекти релігійно-богословської діяльності членів цієї знаної родини, пов'язаних з українським національним та релігійним відродженням кінця ХІХ – поч. ХХ ст. З метою найповнішого висвітлення цієї проблеми, з урахуванням концептуальних основ їхнього світогляду та усіх інших аспектів, що характеризують цю багатогранну діяльність й свідчать про її сучасну актуальність, умовно виділено такі дев'ять основних напрямів вивчення їхньої релігійно-богословської діяльності:

- ▶ **релігійно-освітній** (викладацька робота в духовних навчальних закладах – курсах, школах, училищах і семінаріях);
- ▶ **релігійно-проповідницький** (богослужіння, проповіді);
- ▶ **релігійно-просвітницький** (переклади Святого Письма та Діянь Апостолів, видавнича діяльність, створення бібліотек при духовних установах, збереження українських церковних традицій і звичаїв);
- ▶ **творення Української Автокефальної Православної Церкви;**
- ▶ **науково-богословський** (праці з історії Церкви, релігієзнавчі та богословські праці тощо);
- ▶ **будівничий** – проектування і спорудження храмових споруд, малих сакральних архітектурних форм та пам'яток сакрального мистецтва тощо;
- ▶ **історико-культурний** – дослідження історії храмових споруд (*церков, каплиць, монастирів тощо*) та малих сакральних архітектурних форм, вивчення та збереження українських церковних традицій і звичаїв;
- ▶ **мистецтвознавчий** – дослідження пам'яток сакрального

мистецтва;

► **пам'яткоохоронний** – збереження та охорона храмових споруд, малих сакральних архітектурних форм і пам'яток сакрального мистецтва.

Розкриваючи стан наукових досліджень з даної проблеми варто зазначити, що визначний український культурний працівник [7, с. 53], найкращий дослідник [38, с.217], знавець Поділля та Волині [53] з усіма їх особливостями [52], який багато попрацював для науки і добре знав народну українську мову [49] **Євфимій Сіцинський** народився 15 жовтня 1859 р. [7, с.54; 58] у родині парафіяльного священика [2, арк.1; 129] в с. Мазники Летичівського повіту Подільської губернії (нині Деражнянський р-н, Хмельницької обл.), де в дерев'яній, три банній церкві святого Іоанна Предтечі більше століття [47] служили службу Богу шість поколінь його роду [254, с.904]. Його прадід Федір був рукоположений до Мазницької парафії Львівським митрополитом Левом Шептицьким у 1770 р., а 29 листопада 1794 р. перейшов до православ'я і священствував у Мазниках до 1820 р. Його дід Симеон Сіцинський народився 29 травня 1799 р. і був священиком у Мазниках з 1825 р. аж до своєї смерті (*номер біля 1840 р. – А.Т.*) [130, арк.6-7]. Батько Йосиф (1826 р.н.) після закінчення в 1851 р. Подільської духовної семінарії [155, с.903], був призначений парафіяльним священиком с. Мазники [130, арк.7-7зв.], де й вийшов за штат у сані протоієрея в 1898 р. і передав свою парафію зятю Всеволоду Доб'ї [155, с.904]. Його брат Володимир, став священиком с. Топава Балтського повіту; сестри – Стефанида, 1853 р.н., вийшла заміж за священика Антона Івановича Монастирського (Кам'янець-Подільський); Олександра – за священика Павла Івановича Жданова (Одеса); Юлія – за священика м. Гайсин Костянтина Антоновича Колінського; Глафіра – за священика Августа Олександровича Петрусевича (Москва) і Єлизавета – за священика с. Мазники Всеволода Опанасовича Доб'ю [2]. Євфимій навчався в сільській церковнопарафіяльній школі [59, с.193]. В 1870 – став учнем Кам'янецького чотирикласного духовного училища при Іоанно-Предтеченській церкві [30], після успішного закінчення якого перейшов без іспитів у Подільську духовну семінарію [130, арк.32], яку закінчив у червні 1881 р. Потім вступив на церковно-історичне відділення Київської духовної академії, яку закінчив у червні 1885 р., а у вересні того ж року отримав ступінь кандидата богослов'я [7, с.55].

Його син **Володимир Січинський** народився 24 червня 1894 року в м. Кам'янець-Подільському, проте не пішов по стезі батька, а здобувши освіту в світських навчальних закладах (*Кам'янець-Подільському технічному середньому училищі і художній школі,*

інституті цивільних інженерів у Петербурзі), все своє життя проектував і споруджував храмові споруди та малі сакральні архітектурні форми, творив пам'ятки сакрального мистецтва, вивчав історію храмових споруд (*церков, каплиць, монастирів тощо*) та малих сакральних архітектурних форм, вивчав та зберігав українські церковні традиції і звичаї, досліджував пам'ятки сакрального мистецтва українців, приймав активну участь у збереженні та охороні історико-культурних пам'яток в місцях проживання українців.

Володимир Чехівський народився 20 липня (*за іншими даними 19 [17, с.333]*) 1876 р. у селі Гороховатка на Київщині в родині священнослужителя [26; 70, арк.95]. В 1896 – успішно закінчив Київську духовну семінарію [17, с.333], а в 1900 – успішно закінчив церковно-історичне відділення Київської духовної академії і отримав посаду викладача духовної семінарії за межами України, однак він відмовився від такого призначення [17, с.334]. Його дружина **Олена Володимирівна Чехівська (Сіцинська)** народилась 26 лютого 1882 р. у м. Сарни [79, с.260], в родині священнослужителя однієї із парафій міста Володимира Сіцинського, рідного брата відомого українського історика, краєзнавця, археолога, бібліографа, музеєзнавця та мистецтвознавця, батька поділлєзнавства Є.Сіцинського. Відомості про дитячі роки Олени майже відсутні, лише відомо те, що в неї був старший брат Микола, 1879 р. н. Через деякий час після її народження, батько В.Сіцинський отримав парафію в с. Топали Балтського повіту Подільської губернії (*нині Красноокнянського р-ну Одеської обл. – А.Т.*) [40, с. 630], і вся сім'я переїхала в це село [2]. Олена Володимирівна [3, с.11] навчаючись у Маріїнській гімназії (*за іншими даними в жіночому духовному училищі православного відомства*) Кам'янця-Подільського, часто навідувалася до свого дядька о. Є.Сіцинського [82, с. 57]. Тут у будинку видатного церковного, громадського і наукового діяча [79, с. 261] вона познайомилась із Володимиром Мойсейовичем, з яким у 1906 р. взяла шлюб у церкві села Топали, де священником був її батько [12, с. 25]. Олена стала надійним, щирим помічником своєму чоловікові, з яким прожила майже тридцять років [11]. Це було щасливе поєднання долі, поглядів, справи і захоплень. На жаль, у той буремний час на їх долю випало багато трагічних подій і важких випробувань. Особливих поневірянь вони зазнали, коли Володимира звинуватили в причетності до сфальсифікованої владою справи «Спілки визволення України» [48; 54].

Таким чином, хоча традиційні умови їхнього походження із священницьких родин й призначали їх до пастирської діяльності, проте вони, виховані в родинях священників, добре усвідомлювали, що християнська мораль ставить їм в обов'язок нести християнську культуру

в усі галузі людської діяльності, направляти її у високогуманний, вільний і творчий зміст, захищати правду, боротися зі злом у мінливих умовах людського існування.

1. Релігійно-освітня діяльність. Розкриваючи цей напрям їхньої діяльності варто зазначити, що Євфимій Сіцінський після закінчення Київської духовної академії в період з 24 квітня 1886 по 10 лютого 1888 рр. викладав церковнослов'янську [37, с. 133] та російську мови [37, с. 133; 69, с.87], а з 10 лютого 1888 по 10 серпня 1889 – латинську мову [3, с. 99; 29; 10, арк.2] в духовному училищі м. Бахмут (нині м. Артемівськ, Донецької обл.). Одночасно з 1 листопада 1887 по 14 травня 1889 – був членом і діловодом правління училища [37, с. 133], а повернувшись до Кам'янця-Подільського Є.Сіцінський з 1902 – був законовчителем середнього технічного училища, Маріїнської жіночої гімназії [2, с.1] та Подільської духовної семінарії, а з 26 жовтня 1916 – Єпархіяльним спостерігачем церковнопарафіяльних шкіл [21, арк.37зв.], де його й застали події 1917 р. [7, с.58]. Під час революційних подій 1917-1921 рр. Кам'янець-Подільський став одним з центрів українського церковного відродження. В 1918 – Євфимій Йосипович, як член спеціальної комісії від Подільського церковного історико-археологічного товариства [31, с. 62], доклав немало зусиль для створення Кам'янець-Подільського державного українського університету, ставши в січні 1919 – приват-доцентом кафедри археології та історії мистецтва [2, арк.1] богословського факультету, який зібравши навколо себе значні інтелектуальні сили, став навчальним, науковим і духовним центром [3, с. 98-100; 34]. У 1921 – університет реорганізували в Інститут Народної Освіти, де майже два роки читав лекції з історії мистецтва доісторичної доби, мідної і бронзової епохи народів світу, церковної археології та історії церкви [132]. Студенти «залюбки» слухали його лекції з археології та етнографії Поділля, історії України [21, арк.50], хоча згадували, що «їм впадали у вічі, з одного боку, глибина викладу, з іншого, дефекти мови, через які лекція погано слухалася» [46, с. 66]. Крім того, він разом із викладачами богословського факультету читав лекції для священнослужителів (14 протоієреїв, 10 священників, 6 дияконів, 6 дяків, 15 учнів дяківських шкіл) [32, с. 171] на п'ятиденних курсах, які Рада при міністрові ісповідань організувала 29 вересня 1919 р. з метою українізації церкви [86, арк.12].

В. Чехівський закінчивши духовну академію та склавши іспити в Київському університеті на вчителя гімназії [26], майже рік працював у церковнопарафіяльних школах сіл Янівка й Гороховатка Київського повіту [70, арк. 95]. В 1901 – з урахуванням його педагогічних здобутків був призначений помічником інспектора Подільської духовної семінарії [22],

де працював біля трьох років (за іншими даними лише в 1901-1902 [70, арк. 95]). Отримавши «попередження» за українознавчу працю, був звільнений з посади і переведений помічником інспектора Київської духовної семінаріїю [82, с. 63-64; 70, арк. 95], проте в 1905 – через неблагодійність звільнили й призначили вчителем російської мови і літератури Черкаського духовного училища, одночасно викладав у міській чоловічій гімназії [17, с.337; 70, арк.95]. Приділяючи значну увагу своїй освітньо-науковій діяльності, незважаючи на всі перипетії, в 1905 – отримав ступінь магістра богослов'я [17, с. 333-334; 151; 152].

За участь в українському національному русі в 1906 – був заарештований і висланий на рік [26], за іншими даними на три роки у Вологодську губернію [23], де значну увагу приділяв «позашкільній просв [ітницькій] праці» [70, арк.95]. Повернувшись наприкінці 1907 – в Україну [17, с. 338], намагався влаштуватись викладачем історії української літератури та історії України й Поділля в духовних навчальних закладах Кам'яця-Подільського. Адже, саме тут, завдяки активній позиції члена Подільського українського товариства «Просвіта» Є. Сіцінського, Священний Синод у жовтні 1907 – дозволив викладати в семінарії «як необов'язковий предмет, історію української літератури та історію України і Поділля» [113]. Враховуючи нестачу викладачів з цих предметів, Є. Сіцінський рекомендував на цю посаду, чоловіка своєї племінниці В. Чехівського [61, с. 73-75].

Перебравшись у середині 1920 – до Києва, він разом із В.Липківським та іншими став засновником і керівником «Братства робітників Слова» (в інших документах «Курси робітників Слова» – А.Т.), яке діяло на початку 1920-х р. – 1923 р. при храмі Святої Софії та готувало проповідників Євангелія для українізованих парафій УАПЦ. Через нестачу примірників Святого Письма на українській мові, слухачі курсів, а в 1921 – тут навчався український поет П.Тичина, завчали напам'ять тексти з Нового Заповіту [28, с. 274]. Крім того, УАПЦ прагнути на світанку свого життя до організації освітньої справи і незважаючи на несприятливе ставлення більшовицької влади до створення духовних шкіл, все ж відкрило свій навчальний заклад для підготовки священників, дяків та диригентів – короткотермінові Пастирські курси (богословська школа – А.Т.), які діяли з червня 1921 – до 1923 р. в Іллінській (в інших документах Еллінській – А.Т.) церкві (на розі вул. Безаківської та Жиланської). Одним із їх організаторів був В.Чехівський, який читав лекції з філософії релігій [28, с.358]. Згодом він став організатором і викладачем «Українського Богословника» – духовної академії УАПЦ [28, с.649].

Займаючись освітніми справами в УАПЦ також прийняв активну

участь у підготовці та проведенні Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ (14-30 жовтня 1921) [72], де був обраний Головою ідеологічної комісії УАПЦ [72, с.41], радником митрополита, головним Всеукраїнським «Благовісником» (проповідником) Всеукраїнської Православної Церковної Ради [17, с.340], завданням якого була проповідь і поширення Слова Божого, евангелізація населення. Крім того, був обраний членом церковно-освітньої Комісії УАПЦ [85].

Під час проведення Другого Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ (17-30 жовтня 1927) [28, с. 114], враховуючи його здобутки на освітньо-богословській ниві, 25 жовтня обрали його завідувачем освітнім відділом УАПЦ [28, с. 345]. Під час розгляду Собором питання «Церковно-освітня справа УАПЦ», виступив як співдоповідач із доповідями «Форми організації богословської освіти», «Засоби церковної самоосвіти» і «Організація богословсько-наукової праці» [28, с. 114], в яких розглянув завдання, методи і форми організації церковно-освітньої та богословсько-наукової праці, розкрив засоби церковної самоосвіти, організації проповідницької роботи та церковного видавництва [80, с. 25]. Також зробив декілька доповідей з основних вимог сучасного християнського світогляду в галузі учення моралі, зокрема про погляд УАПЦ на смертну кару, війну та вбивство, на соціальні й національні взаємовідносини, на засоби й форми християнської благодійності, на сім'ю, дітей та юнацтво, на засоби боротьби з пияцтвом, злодійством та марнославством [18]. При цьому він зазначив, що в УАПЦ багато священників, які навіть богословських курсів не закінчували, тому необхідно «розвивати богословську науку. Не тільки потрібно мати догматику, а і етику, літургіку і апологетику взагалі; для розвитку треба більше учитись, але піднімати церковну освіту не наказами, а в спосіб колективної самоосвітньої самодіяльності. Не форма виразів потрібна, бо різні вислови можуть бути для виявлення однієї й тієї ж думки.... Приклад священника, який почав розвиватися на богословських курсах, а потім попав в глухе село й пішов назад, свідчить про потребу постійної праці над самоосвітою, бо хто не йде вперед, той йде назад. Один вихід – освіта. Особливе має значіння обмін думок на церковно-освітніх з'їздах... Зневажити цей спосіб не можна, а тому доручити президії ВПЦР подбати про піднесення засобів церковної освіти більш ніж про формули для визначення ідеології» [28, с. 355].

2. Релігійно-проповідницька діяльність. Євфимій Йосипович був активним організатором національно-релігійного життя на Поділлі й тому обов'язок вдячності вимагає від нас поставити цього українського священника в почесний ряд людей високого сумління, незаплямованої честі, людей сповнених обов'язку перед рідною землею, людей, якими

славиться Україна і перед пам'яттю яких вона завжди схилятиме своє чоло. Адже він, повернувшись на Поділля 17 вересня 1889 р. прийняв духовний сан і був рукоположений священиком Олександро-Невського Собору, став радником єпископа (складав графік архієрейських богослужінь, призначав учасників цих служб, проводив ревізії по єпархії) і одночасно ключником кафедрального собору, де в 1889-1917 – проводив богослужіння. В 1901 – отримав сан протоієрея, завідував касами духовенства Подільської єпархії, проте в 1905 – залишив службу в єпархіальному управлінні. В 1904 – став настоятелем Петро-Павлівської церкви [10, арк. 2], 1907 – священиком домової церкви середнього технічного училища [87] і Свято-Миколаївського храму, а в 1918-1920 – священиком університетської церкви. Управляв свічковим заводом, брав участь у різних культурно-просвітницьких та церковних товариствах [10, арк. 2], у т.ч. в Подільському Свято Іоанно-Предтеченському Братстві [68, с. 90].

Ще наприкінці ХІХ ст., Є.Сіцінський намагаючись пов'язати свою духовно-просвітницьку діяльність з українськими національно-культурними традиціями, роблячи значний внесок у справу українізації церковно-релігійного життя, писав статті про потреби українського церковно-суспільного життя, складав власні церковні проповіді на українській мові [8], в листах до М. Грушевського цікавився перевиданням українських перекладів «Проповідей» В.Гречулевича [24; 25] та можливостями їх придбання, для подальшого використання в навчальному процесі [61, с. 71] чи богослужінні [148]. Пізніше студенти згадували, що в університетській церкві, вперше в Україні «поважний і національно свідомий протоієрей Є.Сіцінський» кожну неділю служив Святу Літургію українською вимовою [32, с. 174]. Будучи в 1919 – редактором тижневика «Українська Церква» протоієрей, враховуючи відсутність богослужбових книжок українською мовою, раз на місяць друкував список проповідей для їх використання місцевим духовенством [134, с. 134-136]. Крім викладацької роботи, вчений вивчав та рецензував історичні матеріали щодо створення, становлення і діяльності духовних навчальних закладів, завдяки йому збережено цінні історичні відомості про Божинське, Кременецьке, Курське, Лядинське, Мінське, Могилівське, Полтавське і Уманське духовні училища; Вітебську, Волинську, Воронезьку, Катеринославську, Кишинівську, Курську, Мінську, Могилівську, Переяславську, Подільську, Чернігівську духовні семінарії; Київську духовну і Києво-Могилянську Академію. Особливу увагу звертав на різні проблеми шкільної освіти, на нагальну потребу викладання в початкових школах, семінаріях і богословських класах української мови і літератури та історії рідного краю, показав роль українського дяка в

парафіяльних школах XVII – XVIII ст. [92; 93]. Ці статті – це його українознавча праця, спрямована на створення джерельної бази з історії освіти України, є підґрунтям розвитку культури народу.

Працюючи в Подільській і Київській духовних семінаріях, Черкаському духовному училищі, В.Чехівський не тільки проповідував слово Боже, але й брав активну участь в українському національно-культурному відродженні, пов'язуючи духовно-просвітницьку діяльність з національно-культурними традиціями та історією українців, піднімав дух, свідомість і соціальну активність «бурсаків» і семінаристів [22, с.312], намагаючись щоб насаджуванні в духовних навчальних закладах ідеї «самодержавія і російської народності», не витравили в душах молодих українців своєї національно-культурної духовності та гідності [82, с.63-64].

Події, що розвивалися на теренах України змусили його в 1919 р. повернутися у Кам'янець-Подільський, де багато часу приділяв церковній справі, українізації та автокефалії Православної Церкви, адже «його ширий демократизм тісно сполучався з наукою Христової Євангелії» [17, с.339]. Перший Собор УАПЦ (1921) обрав В.Чехівського радником митрополита, головою ідеологічної комісії, головним «благовісником» (проповідником) Всеукраїнської Православної Церковної Ради [1; 17, с.340], членом Комісія богослужбових відправ УАПЦ [85]. 25 жовтня В.Липківський виступив з доповіддю «Удосконалення церковного богослужіння» [72, с.495], після чого В.Чехівський взяв слово і виступив з промовою про роль і значення богослужіння: «Брати. В богослужінні є дві сторони. Є Божа сторона – вплив [з]гори, і людська сторона. Ця людська сторона підлягає апольогічним і психольогічним законам. Приймаючи на увагу цю сторону, треба дбати, щоб богослужіння не притомлювало людини, бо піднесення вгору теж може..., коли людина перевтомлена, от через то число співів і довжина промов повинні бути розраховані на середню силу людську. Це також треба мати на увазі... Часом бажано, що самі віруючі виявили хоч трохи самодіяльність, і це буде часто вигідніше того, що він чує на протязі цілого місяця. Кожний принесе в цей день свій подарунок. Один вивчить текст євангелія напам'ять, і прочитає його так, як скаже його серце. Другий виуче вірш релігійний. Третій проспівает якусь релігійну пісню, яку він вивчив... І ось така самодіяльність буде викликати і слово навчання, і це буде підготовка для того, щоб і читати з розумінням і промовляти від душі, що і складає основу богослужіння» [72, с.336].

Ставши головним ідеологом українського церковно-національного відродження Володимир Мойсейович у важких умовах буття української Церкви, часто виступав з проповідями у Софійському соборі, в інших

церквах Києва, виїжджав для благовіст'я в єпархії, міста і села України [17, с.341], впливаючи таким чином на розв'язання складних питань церковного життя, спричинених більшовицькою владою. Чимало потрудився В.Чехівський і в комісії з перекладу чинів Божих служб на українську мову, написавши в середині 20-х р. дві богословські праці (чини): «Служба визволення» («Визволення») і «Свято Хресне», що сприяли вшануванню важливих подій минулої історії українського народу і його Церкви [17, с.341]. Зокрема у відправі «Визволення» йдеться про те, що звільнення українців від неволі під час утворення УАПС, яке розпочалось у 1917 р., є подібним до того, яке пережили біблійні євреї, що звільнилися від багаторічного єгипетського полону. Український народ, який терпів і страждав від неволі так само як і єврейський, оголошується богообраним саме на підставі пережитих страждань» [28, с.395; 76]. Проповідницька відправа «Служба визволення» («Визволення») була виконана в Софійському соборі під орудою П. Гончарова (службу правив Всеукраїнський Митрополит В. Липківський).

Під час розгляду питання «Богослужбова галузь церковного життя» зазначив, що необхідно «доповідь про історію богослужіння поєднати з вимогами сучасного церковного життя», адже «історичне нагромадження попередньої відправи, що складається з 3, 6, 9 часів обітниць приводить до кількарязового подвоювання молитв, псалмів, ектеній» [28, с. 94].

Д. Бурко в своїх спогадах описуючи участь В. Чехівського в літургії під час свята Благовіщення Пресвятої Богородиці (1927) відзначав, «як тепер бачу, піднімається він у малиновому стихареві на катедру в Софійському соборі», він говорить і «кожне його слово знаходить відгук у серцях людей, сповняє їх священним трепетом, будить мислі про свою українську правду, більшовицьким насильством пригнічену». Проповідник він «надзвичайний, недарма називали його золотоустим» [17, с. 341], на зразок константинопольського патріарха Св. Іоанна Златоуста. Загалом краса і «велич його духовного образу, багатий і променисто-ясний світ його ідеалів зачаровували кожного, хто на українській ниві сходився з ним та ближче пізнавав його. Усі, хто бачив його, розмовляв з ним чи слухав його проповіді, відчували таку духовну радість, як перед святим престолом, коли стають до Служби Божої» [17, с. 333].

В. Чехівський «був глибоко релігійною людиною» і О.Чехівська гадувала, що він «серед тюремного оточення, серед гамору, часом стогону або непотрібного крику, сміху, наповнюючих тісну камеру людей – находив можливість відділитися від всього... находив у собі силу не помічати всього, що діється навкруги, находив утіху в молитві, находив у молитві силу для дальшого терпіння і віру в Світле Воскресіння...»

[39, с. 530]. У цих важких «в'язничних умовах єдиною втіхою» для нього завжди було «святе Євангеліє. Він так уважно й захоплено читав цю святу книгу, що забував про оточення в камері...» [39, с. 532]. Знаний історик УАПЦ Ф.Бульбенко характеризує церковне життя подружжя Чехівських розповідав: «Вона (*Олена Володимирівна – А.Т.*), як старша сестра (була головою сестрицтва парафії св. Софії), а Володимир Мусійович, як Проповідник. Хто з живих свідків, що були у св. Софії на Богослуженнях, то пам'ятають маєст [ат]ичну постать у чорній рясі та епатрахилі... на казальниці катедри (XVIII ст.), з богословською промовою. Обоє вони були вдягнені в чорне вбрання, Олена Володимирівна завжди до того в українській вишиваній сукні, а В. М. в чумарці... В ті важкі часи повоєнні й пореволюційні не було де дістати тканини на ризи і О.В. діставала полотно, а сестри вишивали колоски золотої пшениці та сині волошки по ньому й шили для священників та дияконів облачення» [13, с.19]. В. Чехівський згадуючи ці часи писав у 1935 р. в листі до дружини: «Знаю, що багато світла і радості мали від тебе і діти і юнаки, і дорослі, і старі люди» [54, с.510].

Всі інші члени відомої української родини Сіцінських-Січинських, а саме його прадід Федір Сіцінський в період 1770-1820 рр.; дід Симеон Сіцінський – 1825 – і до своєї смерті; батько Йосиф Сіцінський – 1851-1898 рр. [155] та брат Володимир, будучи парафіяльними священиками, або як його сестри – Стефанида, Олександра, Юлія, Глафіра і Єлизавета вийшовши заміж за священників і ставши їхніми вірними дружинами; батько Володимира Чехівського – Мойсей Вікторович Чехівський, парафіяльний священик с.Гороховатка на Київщині, благочинний Київського повіту при Повітовому відділенні єпархіальної училищної ради; його брат Микола Мойсейович, парафіяльний священик УАПЦ с. Германівська Слобідка (*Київщина*); його сестра Анастасія Мойсеївна, яка після закінчення Київської єпархіальної духовної жіночої школи та прослухавши майже два курси в Кам'янець-Подільському державному українському університеті [4], стала активним учасником становлення УАПЦ; брат його дружини Микола Володимирович Сіцінський, 1879 р. н., парафіяльний священик, активний учасник становлення УАПЦ та делегат Другого Собору УАПЦ (1927) від Вінницької округи [28, с.580], впродовж усього свого життя під час богослужінь, або ж у спілкуваннях зі своїми парафіянами, проповідували християнську мораль та культуру, захищали правду й боролися зі злом у мінливих умовах людського існування, хоча самі досить часто потерпали від радянської влади.

3. Релігійно-просвітницька діяльність. Культурно-просвітній і визвольний рух в Україні у другій половині XIX – у 30-тих рр. XX ст.

владно залучав до себе людей активних, творчо натхнених, національно свідомих. В історії змагань українців за волю, власну державність і автокефальну українську церкву багато славних імен, а ще більше маловідомих лицарів і подвижників, які своєю просвітницькою діяльністю визначали феномен національного руху та відродження української культури на поч. ХХ ст. Члени родини Сіцінських-Січинських зробили досить значний внесок у справу українізації церковно-релігійного життя, сприяли збереженню українських церковних традицій і звичаїв, перекладали та видавали Святе Письмо українською мовою. Вони добре розуміючи, що мова закладена в нас генетично і як своєрідний код зв'язку поколінь визначає національний характер людини, дуже переживали, що протягом багатьох століть заборонялося видавати газети, часописи, наукові твори, підручники, релігійні й популярні книжки на українській мові, проводити навчання, церковно-релігійні обряди і ритуали, малювати образи та будувати п'яти банні церкви в українському стилі, що використання україномовних текстів Святого Письма в українському перекладі П. Морачевського визнавалось небезпечним і шкідливим. Тому вони, як національно свідомі священники – вихідці з українських сімей, не відрікалися від української мови, культури і народних традицій, а створювали бібліотеки при духовних закладах, сповідували в повсякденному житті національні обряди, звичаї, користувалися українською вимовою під час служби Божої, вінчань, освячень тощо.

Є. Сіцінський, будучи в 1903-1918 рр. керуючим друкарнею Свято-Троїцького братства [134, с.134-136] та з 28 листопада 1890 – редактором епархіального часопису «Подольские епархиальные ведомости» [7, с.59], а після його реорганізації в дещо інші за структурою та змістом журнал «Православная Подолия» і газету «Подолия», їх редактором у 1906-1916 рр. [36, с.17], поширював через них українське слово та залучав до цього відомих українських діячів, намагаючись у них «друкувати дещо й по-українськи» [6, с.71]. Так, вміщений у додатках до № 4 і № 11 «Православной Подолии» «Подільський народний катехизис», розглядав питання, хто такі українці, де вони живуть, чи мають свою рідну мову, які національності населяють Подільську губернію та ін. Катехизис мав значний вплив на пробудження національної свідомості подолян, закликав їх до активної громадянської позиції в пору крутого перелому суспільної свідомості та соціальних зрушень в імперії.

Визвольний рух 1905-1907 рр. частково надав українцям волю в їх найбільш настійних нестатках, поверталися національні православні культурні обряди, звичаї, традиції, українізувалася архітектура, освіта, преса, створювалися українські просвітницькі братства й товариства. При

цьому Рада подільського товариства «Просвіта» розгорнула значну роботу з пропаганди українського друкованого слова, влаштування народних бібліотек, розширення просвітницького руху, перекладу на рідну мову Євангелія [55, с. 10-12]. Завдяки активній позиції Є. Сіцинського та інших просвітян, вони з гідністю доводили чиновникам від церковної освіти, що під українською мовою розуміють саме ту українську літературну мову, якою перекладено Святе Євангеліє, друкуються газети, журнали та книжки і яку вживають в розмові та письмі свідомі українці [55, с. 10-11]. При цьому вчений беручи активну участь в утвердженні української мови, вивчав та рецензував статті з багатьох часописів щодо видання стародавніх Євангелій і богослужбових книг та необхідності вивчення в школах [89; 90; 93; 94; 95; 96; 97; 98; 99; 101], духовних семінаріях та училищах української літератури та історії рідного краю [113].

Н. Бичковський, С. Іваницький, А. Неселовський, М. Савкевич, Є. Сіцинський, К. Стиранкевич [134, с. 127; 19, с. 289-290] і К. Солуха [71, арк.39], доклали багато зусиль, щоб пробудити народ, відродити рідне слово, національну культуру, перекладали й видавали українською мовою Біблію, адже добре розуміли, що тільки через слово Боже можна знайти шлях до сердець простих людей. Їх особливою заслугою, як культурно-просвітницьких діячів 1905-1911 рр., стала участь у Комісії з перекладу Четвероєвангелія П. Морачевського українською мовою. Її редактором 12 березня 1905 р. Синод призначив єпископа Парфенія [134, с. 127]. Члени Комісії не зважаючи на «крайню завантаженість» своїми справами збиралися в Архієрейському домі або на квартирі в єпископа, де узгоджувалися прочитані «коректурні листи українського Євангелія» [71, арк.40], вносилися поправки, а потім рукопис з коректурою надсилався вченим у Київ, Харків і Петербург, а для остаточної філологічної і правописної редакції перекладу – в Комісію при Російській Академії Наук [51, арк. 118-121]. Є. Сіцинський з високим почуттям обов'язку чимало потрудився над текстом перекладу Євангелія, готував його до друку, виправляв та розсилав коректури [50, арк. 127], за що 18 жовтня 1911 – Священним Синодом нагороджений Святою Біблією. Він, як член «Просвіти» за сприяння К. Солухи, організував і взяв активну участь у розсиланні Четвероєвангелія по селах Поділля [82, с. 216]. Так завдяки членам Комісії були видані Євангелія від Матфея (1906, 1907), від Марка (1907), від Луки (1909), від Іоанна (1911). Продовжуючи українізацію церковного життя Є. Сіцинський разом з подільськими просвітянами К. Солухою, М. Павловським, В. Січинським та ін. відредагували і видали окремою брошурою «Український катехизм» (1911), в якому висвітлили основні засади українського національного

руху, сформулювали право вільної розмови рідною українською мовою [55, с.19]. Згодом його на своїх сторінках видрукував селянський тижневик «Маяк». У 1914 – жандарми вилучили його із просвітянської бібліотеки Кам'янець-Подільського [55, с.17].

Значну роль у захисті української ідеї державотворення і православ'я в УНР відіграв відомий український державний і церковний діяч, міністр сповідань І.Огієнко, який зміцнюючи УАПЦ, закликав духовенство здійснювати богослужіння українською мовою, поширювати знання з історії і культури українського народу, створювати церковно-освітні й благодійні братства в контексті українського національного державотворення. Для реалізації своїх задумів І. Огієнко створив Раду при міністрові сповідань [134, с.134], членами якої у вересні 1919 – стали знані прибічники українізації духовно-релігійного життя Є. Сіцинський і В. Чехівський, який з 13 квітня 1918 – і до гетьманського перевороту був директором Департаменту ісповідань УНР з правами міністра і розробляв плани реформування духовних навчальних закладів [28, с. 272]. Перше засідання Ради відбулося 17 вересня [75]. На її засіданнях розглядалися питання реорганізації церковного управління в Україні, українізації церковної служби, запровадження в духовних установах нового українського правопису, української вимови під час читання церковнослов'янської Євангелії та виголошення проповідей, розбудови і законодавчого оформлення автокефалії православної церкви, налагодження та розвитку міжконфесійних і міжнародних взаємин, надання допомоги співвітчизникам–емігрантам та військовополоненим, перекладу, видання та розповсюдження церковної літератури українською мовою, освіти священників. Рада також закликала «зберігати у чистоті наші стародавні українські звичаї та обряди» [56, с. 162]. Українська Церква мала в своєму розпорядженні переклад Святого Євангелія, який визнав і благословив Священний Синод, але українізацію церкви весь час блокували єпископ Пимен і частина місцевого духовенства, які не допускали змін у православному богослужінні. Тому запровадження рідної мови в церковну службу і видання релігійної та богослужбової літератури українською мовою стало одним з основних завдань міністерства культів [3, с. 49]. Єдиний шлях до зближення духовенства з народом члени Ради вбачали в українізації православного духовенства і, розуміючи значення формування національної ідеї щодо Церкви, розпочали видавати з 21 вересня 1919 р. за редакцією протоієрея Є. Сіцинського тижневик «Українська Церква» [134, с. 135-136], в якому друкувалися закони, накази і повідомлення щодо Церкви, праці святих отців догматичного, етичного та богословського змісту і з життя українських святих, церковно-історичні матеріали тощо [134, с. 134-136].

Крім того, вчений узяв участь у реалізації важливого національно-культурного і церковно-релігійного проекту, ставши 20 вересня 1919 – членом Комісії для перекладу Святого Письма українською мовою при університеті, і разом із знавцями давніх єврейської, грецької, української і сучасних мов перекладав державною мовою діяння святих Апостолів [131], Біблію та інші богослужбові книги. 4 березня 1920 – Комісію передали до богословського факультету і вже 12 березня університетська друкарня під контролем Є.Тимченка і протоієрея Є.Сіцинського розпочала друкувати книги «Діяння Св. Апостолів» [143], а потім у жовтні в п'ятому томі «Записок» університету було видруковано «Новий Заповіт. Діяння святих Апостолів в перекладі на українську мову». Однак його тираж згорів у листопаді того ж року при вступі більшовиків до Кам'янця-Подільського. Декан богословського факультету В.Біднов врятував лише два примірники [32, с.173]. Комісія з перекладу Святого Письма припинила свою діяльність 14 листопада 1920 р. [56, с.164]. Не зважаючи на те, що переклади Святого Письма українською мовою протоієреєм Є. Сіцинським не є досконалими, необхідно не засуджувати його, а докладати зусиль, щоб робити та вдосконалювати нові переклади. Вчений добре розумів, що щирю молитву чужою мовою не вознесеш і відношення до мовного аспекту церковної проблеми – це ставлення до незалежності України, її національних духовних цінностей. Від міцності церкви великою мірою залежить і міцність самої держави. Він служив Україні, як найбільшій цінності, що була і є єдиною прийнятною моделлю національної та релігійної поведінки українців.

Значну увагу Є. Сіцинський приділяв створенню та діяльності єпархіальної та церковнопарафіяльних бібліотек, про що свідчать його праці «Докладная записка преосвященному Димитрию от священника Евф. Сецинского относительно устройства епархиальной библиотеки в г. Каменце» (1891), «Об учреждении в г. Каменце епархиальной библиотеки и приглашение к пожертвованиям на ее устройство» (1891), «Временные правила Подольской епархиальной библиотеки» (1892), «Правила епархиальной библиотеки, находящейся в ведении Подольского Историко-статистического Комитета» (1903) [106; 114; 105; 118] та інші. Саме за його ініціативи та активної участі 4 листопада 1891 – при Подільському єпархіальному історико-статистичному комітеті було відкрито єпархіальну бібліотеку [7, с. 60-61], яка складалася з книг переважно російських, польських та інших авторів, періодичних видань з історії Поділля, а також богословського і духовно-релігійного змісту. Після реорганізації Комітету в 1903 р., він перетворив єпархіальну бібліотеку на бібліотеку Подільського церковного історико-

археологічного товариства, де зібрав надзвичайно рідкісні книжки, що висвітлювали минуле церковно-релігійного та громадського життя краю [2, с. 102]. За сприяння вченого в бібліотеку надходили не лише книги, але й до 80 періодичних видань. В редакційній статті «О церковно-приходских библиотеках» «Православной Подолии» (1910) він пропонував розширити сітку парафіяльних бібліотек, поліпшити їх роботу, зробити доступними для духовенства і парафіян [66]. Його праця щодо розвитку епархіальної і наукової бібліотеки музею дала свої плоди, вже в 1912 вони отримували 102 періодичних видання [65, с. 248-252]. Недаремно оцінюючи внесок Є. Сіцінського в українізацію церковного, культурно-освітнього життя, його сучасник В.Приходько писав, що «його твори кричали про Україну», а з вишивок, килимів, стародруків та гравюр у створеному ним церковно-археологічному музеї, з «портретів Залізняка і Гонти, – до вас голосно промовляла Україна» [83, с. 513].

Не відставав від Є. Сіцінського і В. Чехівський, який чимало потрудився в комісії з перекладу чинів Божих служб на українську мову, сприяв збереженню українських церковних традицій і звичаїв, доклав значних зусиль для видання і розповсюдження видань УАПЦ, адже вважав, що служба Божа в українських храмах повинна відправлятися на живій українській мові, по перекладах ухвалених ВПЦР. Він як член президії Собору (1921) сприяв тому, що б на засіданні 25 жовтня було розглянуто проблеми живої церковно-народної творчості, а саме «рідна мова у церкві» (доповідач Н. Шараївський), «церковні співи» (П. Козицький), «мистецтво в церкві» (В. Щербаківський), «українські церковні звичаї» (С. Рклицький) [72, с. 315, 495]. Під час обговорення докладів, В.Чехівський звернув увагу членів Собору на те, що не варто «радити композиторам» [72, с. 320] як творити церковні співи, «бо ця справа не підлягає директивам, що торкається етнографічного матеріалу», оскільки він «не завжди носить глибоко релігійний матеріал», тому при цьому «повинні бути обережними» і «не можемо давати директиви» композитору, який «мусить пережити не тільки етнографічний матеріал, а користуватись всесвітньою піснею» [72, с. 321]. Він наголошував, що співанки «повинні бути засобами до піднесення релігійности в парафії», а священник має використовувати церковний хор для духовного впливу і «для піднесення освіти церковної» [72, с. 462]. Після доповіді С. Рклицького «Старовинний релігійний побутовий предмет православної Церкви на Україні» [72, с. 322], він зауважив, що доклад «змальовує цілий ряд [звичаїв], обговорювати тут немає чого» й тому всі «ці справи звичайно передасть в редакційну комісію». Крім того, звернувся до членів Собору з побажанням, щоб «старовинні звичаї збирати по всіх краях» [72, с. 324]. Уважно прослухавши доповідь професора

В. Щербаківського про «про творчість українського народу в сфері пластичного мистецтва, того мистецтва, яке постигається оком, про церковну архітектуру, про фрески, про інші побутові речі і утварі» [72, с. 338], В. Чехівський підтримав його пропозиції: «1. Берегти предковічні старовини церковної української утварі. 2. Ні одну церкву українську без дозволу академії не повинно руйнувати або перероблювати. 3. Аби церкви на Україні будувались в предковічному українському стилі» [72, с. 341] та сприяв тому, щоб Собор підтримав і проголосував за них.

Головуючи 22 жовтня на ранковому засіданні Другого Собору (1927) В. М. Чехівський висловив жаль, що не всі делегати мали змогу ознайомитись з надрукованим у № 4 «Церковних Вістей» (*додаток до «Церква і Життя» – А.Т.*) проектом наказу «Служіння єпископське в УАПЦ», що не дало змоги Собору прийняти «правильне рішення» (*якого вимагала влада – А.Т.*) щодо «залишення титулу Митрополіта» В. Липківському [28, с.292]. В. Чехівський багато часу приділяв справі організації і видання часопису УАПЦ «Церква і Життя», на жаль, у 1927-1928 – вийшло невеликим форматом лише 8 чисел журналу, в яких публікувались біжучі відозви ВПЦР, постанови Великих Зборів, статті, фотографії, повідомлення, бібліографія церковних видань тощо. Згодом, перебуваючи в еміграції, УАПЦ (Соборноправна) в США відродила цей часопис, зберігши зовнішній видавничий дизайн. Його виданням у м. Чикаго впродовж 50–70-х рр. ХХ ст., займалось Українське Православне Братство ім. митрополита Василя Липківського [28, с. 306], активним членом якого була Олена Чехівська [9, с. 8] і яке докладало багато зусиль щодо пошуку та збереження документів та матеріалів УАПЦ (1921-1930), завдяки чому не були втрачені назавжди безцінні свідчення її діяльності. 12 червня 1949 – в «Українських вістях» (Новий Ульм), під криптонімом «О. Ч.» [Олена Чехівська], була опублікована цінна розповідь про останні роки життя В.Липківського [67].

Єпископ Я. Чулаївський виступаючи на Другому Соборі (1927) в своїй доповіді «Церковно-Освітня справа УАПЦ» акцентував «увагу на тому, що основними засобами самоосвіти є «виписка журналів, реферати, бесіди» [28, с.90]. При цьому В. Чехівський як співдоповідач у виступі «Форми організації богословської освіти» наголосив на тому, що саме осередкові «церковні органи подають ініціативу до церковної самоосвітньої праці й керують нею: подають зразкові списки богословських книжок з окремих наук, указують бажану зразкову послідовність читання, ознайомлюють з практикою самоосвітньої церковної праці через журнал «Церква й Життя», допомагають постачанню книжок, нот» [28, с. 91]. При цьому звернув увагу на те, що в

справі «поширення журналу та відкриття школи інертність є: треба налагодити справу з поширення. Можна – ж набувати журнал колективним шляхом» [28, с. 93]. Хоча, як стверджував архієпископ К. Кротевич, «справа з виданням журналу знаходиться в майже катастрофічному стані завдяки слабому поширенню коштів», хоча «журнал гарний, змістовний», проте «досить зависока ціна» і не «слід посилати два примірники журналу на одне село» [28, с. 94].

4. Творення Української Автокефальної Православної Церкви.

Сьогодні, коли православна церква в Україні переживає складні часи, обумовлені сучасними політичними та соціальними реаліями, розколом усередині самої церкви, надзвичайно важливим є неупереджене вивчення досвіду утворення незалежної національної церкви в 20-х рр. ХХ ст. Розглядаючи історичні передумови утворення УАПЦ, варто зазначити, що боротьба за автокефалію української церкви почалася майже одночасно з революцією 1917 р. в Україні, коли зі зміною державного устрою і проголошенням Україною незалежності, гостро постало питання про скасування неканонічної підпорядкованості Української Церкви Російській. На Всеукраїнському Соборі (1918) було поставлено питання про автокефалію, але промосковська більшість делегатів заблокувала його розв'язання [44, с. 7], визначивши, що вище церковне правління в Україні мало право вирішувати лише питання місцевого характеру, дотримуючись ухвал Всеросійських церковних соборів і патріархії. Значну участь у становленні УАПЦ приймав протоієрей Є. Сіцінський. Вже 18-23 квітня 1918 – на першому вільному єпархіальному з'їзді православного духовенства Поділля він та національно свідомою частиною українського духовенства поставили вимогу українізації церкви. Крім того, він як редактор «Православної Подолини» видрукував у часопису заклик до віруючих: «Організуйте парафіяльні зібрання й ради з людей православних, завжди готових підтримати церкву і духовенство!». Восени 1918 – за участю І. Огієнка, Є. Сіцінського, В. Чехівського та інших національно-свідомих українців були засновані Кирило-Мефодіївське братство, яке об'єднало відомих церковних діячів та існувало до листопада 1920 р. [135, арк.1], та українська парафія при Свято-Миколаївській церкві [3, с. 116-117]. Братство на своїх загальних зборах 22 серпня 1919 – розглянуло підготовлену В. Чехівським програму дій із 8 частин щодо українізації церкви, а 26 серпня опублікувало для загального ознайомлення [150]. Богословський факультет державного українського університету став духовним центром з утвердження УАПЦ [33]. Єпископ Пимен заборонив протоієрею Є. Сіцінському правити Службу Божу і погрожував позбавити сану [135, арк.2]. Проте він, не зважаючи на погрози, 17 вересня 1919 – став членом Ради міністра

ісповідань [56, с. 162], 7 жовтня – членом Ради Собору Української Православної Церкви [3, с. 151-152], очолив тимчасову Подільську єпархіальну Раду та увійшов у комісію з підготовки закону про з'їзди духовенства [3, с. 138]. В. Чехівський будучи українофілом приймав активну участь у підготовці і проведенні Церковного Собору (січень 1918), який через наступ більшовиків на Київ, був змушений призупинити свої засідання. Відгукуючись на події в Україні він у своїх працях писав про завдання українського церковно-визвольного руху, визначав шляхи відбудови незалежної Української Церкви, стверджуючи, що це «необхідно робити тільки на національному ґрунті, керуючись заповітом Христа: «Віддайте кесареве – кесареві, а Боже – Богові» [17, с. 339]. З 13 квітня 1918 р і до гетьманського перевороту, В. Чехівський будучи директором Департаменту ісповідань Української Народної Республіки з правами міністра, розробляв плани реформування духовних навчальних закладів [28, с. 272].

26 грудня 1918 – Володимира Мойсейовича, як чільного діяча національно-визвольного руху було призначено головою Ради народних міністрів і міністром закордонних справ [17, с. 339]. Уряд В. Чехівського 1 січня 1919 – прийняв «Закон про автокефалію Української Православної Церкви» [1; 17, с. 333], згідно з яким всі церковно-законодавчі, судові, освітні, адміністративно-господарські та інші функції в духовній сфері належали Всеукраїнському Церковному Собору та Священному Синоду [134, с. 135-136]. Саме із цього часу починається фактичний відлік боротьби Української Церкви за свою автокефалію, але справу не вдалося довести до успішного завершення, бо вже на початку лютого Директорія вимушено покинула Київ, Україну окупували більшовицькі війська. І крім того, ієрархія й частина духовенства РПЦ не бажали відмовитися від традиційної взаємозаміни понять «православний» і «росіянин» й усіма силами намагались зупинити українізацію церковного життя. 22 січня більшовицький Тимчасовий уряд у Харкові видав закон про відокремлення церкви від держави, згідно з яким у школах припинялося вивчення Закону Божого, церковні будинки з їх майном ставали власністю держави та передавалися в користування тим релігійним громадам, які зареєстрували статут. У травні 1919 р. організувалася Всеукраїнська Православна Церковна Рада, головою якої обрали М.Мороза, з осідком у соборі Святої Софії. Але у вересні, з приходом денікінської влади, ВПЦР перестала функціонувати, і деякі церковні діячі виїхали з Києва. Всі ці події 1919 р. змусили В. Чехівського повернутись у Кам'янець-Подільський, де в одній із своїх лекцій перед слухачами українського народного університету зазначав, що всі наукові знання і «найкраща політика, духовного вдосконалення людині не дадуть,

потрібна передусім релігія, віра в Бога». Саме тому багато часу приділяв церковній справі, а «його ширій демократизм тісно сполучався з наукою Христової Євангелії». Спільно з протоієреєм В.Липківським, докладав значних зусиль щодо відродження, українізації та автокефалії Української Церкви [17, с. 339]. Наприкінці 1920 – більшовики звинуватили членів Кирило-Мефодіївського братства Є. Сіцінського, В. Чехівського та ін. в контрреволюції, адже вони виступали за українізацію церкви [5, арк.14] і підтримували близькі зв'язки «з діячами цього братства» [135, арк. 2]. Є. Сіцінського «незабаром» звільнили з-під арешту [29; 135, арк. 2], а В. Чехівський, заарештований 6 січня 1921 р., провів у в'язниці п'ять місяців [17, с. 340] і лише наприкінці 1921 – слідчою комісією при Раднаркомі УРСР був реабілітований [26], але «петлюрівщину» йому пригадали в 1929 [43, с. 35].

Вийшовши із в'язниці всі свої здібності й авторитет В. Чехівський зосередив на українському церковному рухові й разом із протоієреєм В. Липківським у досить важких умовах готував скликання Всеукраїнського Церковного Собору в Києві, адже Політбюро ЦК КП(б)У в своїй резолюції «Про автокефальну церкву на Україні» від (28 травня 1921) визначило автокефальний рух як націоналістично-контрреволюційний і тому влада розпочала небачений за масштабами і жорстокістю антирелігійний терор. Почалися переслідування, ув'язнення, заслання діячів УАПЦ, їх примушували бути агентами ДПУ тощо [134, с.144]. Так, він декілька днів нелегально проживав у Вінниці в будинку письменника Д.Марковича і проводив «таємні зустрічі з представниками українського духовенства у справах створення Української Автокефальної Православної Церкви та обговорювались питання подальшої боротьби за вільну Україну» [27]. Однак Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ все ж відбувся 14-30 жовтня 1921 р. у храмі Святої Софії і на ньому остаточно сформувалася УАПЦ. В. Чехівський відмовився, не тільки від обрання його Головою Собору [72, с. 23], хоча за наполяганням делегатів був обраний товаришем Голови [84], але й не дав своєї згоди на обрання Всеукраїнським архієпископом, «по причинах, які усунути своєю волею не в силі – не можу. Є причини у мене індивідуальні, особистого характеру» [72, с. 267].

Виступаючи з доповіддю «Утворення єпископату Української Автокефальної Православної Церкви» він, на підставі церковно-історичних вчень, пояснив Соборові, що в апостольські часи не було висвяти єпископської й саме тому не має підстави зважати на відмову вороже налаштованих єпископів РПЦ висвятити єпископів для УАПЦ. Також довів учасникам Собору, що керуючись практикою перших часів християнства, Собор має повне догматичне і канонічне право висвятити обраного

кандидата на єпископа-митрополита. Після цього Собор утворив свою ієрархію і висвятив на митрополита Василя Липківського [17, с. 340]. Крім того, В. Чехівський вболіваючи за відродження Української Церкви виступав на Соборі з доповідями «Відокремлення церкви від держави», «Життя парахвіяльних церков», «Відновлення (Церковної ієрархії)», або як співповідач «Взаємовідносини межі Українською церквою і другими церквами» (повідач протоієрей В. Липківський), «Внутрішній устрій церкви» (В. Липківський, О. Куниченко) [72, с. 91], в яких розкрив канони і справу «автокефалії Української церкви, з'єднання з іншими церквами, про єдність Вселенської церкви, про єдинство церков», без яких неможливо «розуміти місце Української церкви у Вселенській православній апостольській церкві» [73].

Значну увагу в своїх виступах він приділив головним причинам розбрату, відсутності єдності і, що необхідно зробити, щоб знищити недовіру «до єпископату, старого російського, на Україні», адже «є такі єпископи, які звать себе христовими, а служать силами примусовими, русифікаторськими на Україні і, таким чином, силою творять насильство над народом... Знущаються, глумляться над самим дорогим» для українців, називаючи їхню мову – «базарна», а «українську церкву «охохлаченою» [72, с. 166]. При розгляді питання про внутрішній устрій Української церкви на засіданні Собору 20 жовтня В. Чехівський зазначив, що «життя Церкви [складається] з освіти, керування життям людей, керування духовн [ого] і третій вплив – на серце через священнодіяння, а через почування і на всю людську істоту» і при цьому основою життя Церкви «може бути лише вільність, воля людини. Ніякого примусу, ніякого [гноблення] Церкви не може бути» [72, с. 181]. «Через те хай буде перед нами сміливість і ясність там, де нам прийдеться боротись за нашу вільну українську Церкву», – завершив він свій виступ [72, с. 259]. На засіданні 22 жовтня Володимир Мойсейович значну увагу звернув на питання «відношення Церкви святої до держави», тобто «відокремлення Церкви від держави» [72, с. 280], зазначивши, що «ми, Церква, не хочемо мати в собі бази насильства, бази матеріальної, а ми йдемо шляхом апостольського навчання» [72, с. 289].

Собор на своєму засіданні 23 жовтня підняв «пекучі питання з єпископатом», адже в ухвалі Першого Українського Православного Церковного Собору Київщини (22-26 травня 1921) зазначалося: «I. 1) Єпископат Української православної автокефальної соборноправної церкви є, з ласки Божої і волі церкви, носитель Божої благодаті; він мусить бути також зразком чесноти і духовно-моральної краси і першим між рівними членами церкви... II. 1) Одноголосно Церковний Собор Київщини обирає: на посаду митрополита Київського – всечесного

архієпископа Пархвенія Левицького, а заступником йому – єпископа Антоніна Грановського. 2) Кандидатами на єпископів Київщини обрано... протоієреїв – о. Василя Липківського, о. Нестора Шараївського, о. Юхима Сіцинського... 3) Прохати Всеукраїнську Православну Церковну Раду подбати про висвячення всіх кандидатів на єпископів. III. 1) Прохати Всеукраїнську Православну Церковну Раду, яко тимчасовий вищий керівничий орган Української автокефальної церкви, до часу, коли будуть утворені через Всеукраїнський Церковний Собор належні органи керівництва, за згодою місцевих церковних організацій, призначити місце перебування українських єпископів...» [72, с. 474-475]. При цьому В.Чехівський наполягав, щоб це питання розглянути «після розгляду справи життя парахвіяльної Церкви», на разі не можливо «встановити, скільки треба архієпископів», адже «наша задача – щоб життя було повне, щоб єпископ навчав вірних і пресвітерів ученню Христа» [72, с. 295]. Є.Сіцинський так і не був висвячений на єпископа УАПЦ Київської єпархії, можливо через те, що в цей час перебував як член Кирило-Мефодіївського братства у в'язниці, а можливо через інші не відомі нам причини.

24 жовтня Володимир Мойсейович виступив із доповіддю про вимоги до життя парафіяльних Церков, наголошуючи, що вся Церква Христова складається «з парахвіяльних Церков, бо кожна парахвія то є основа всієї Церкви. І через те устрій і життя кожної парахвії має назвичайне значення для всієї Церкви. Як улаштовано життя парахвії, так буде улаштовано й життя вселенської Церкви, бо тут, у самій парахвії, твориться освячення життя людського. Тут, в глибині народнього життя, проходить той процес, коли людська душа освіщається, коли здійснюється те, для чого прийшов Христос – поновлення людських душ, відродження їх, приєднання їх до Бога...» [72, с. 300].

Більшовицька влада на перших початках змиралась з діяльністю УАПЦ, проте вже 28 серпня 1922 р. у Києві за незгоду з політикою влади стосовно Церкви, було розстріляно 43 її члени [134, с. 144]. У вересні на Всеукраїнській нараді завідувачів відділами партійних комітетів наголошувалося, що УАПЦ слід розглядати, не як релігійну, а як політичну організацію, й тому необхідно здійснювати щодо неї політику розколу, дискредитації, репресії [134, с.35-36]. На початок 30-х р. із 34 єпископів УАПЦ розстріляли 28, а з 10 тисяч священників вціліли біля двохсот. Не зважаючи на такі важкі умови буття української Церкви, В.Чехівський своїм авторитетом досить значно впливав на розв'язання складних питань церковного життя, спричинених безбожною більшовицькою владою. Так, у грудні 1924 – він став членом делегації ВПЦР під головуванням митрополита В. Липківського, що проводила в

Харкові переговори з урядом УРСР щодо з'ясування правового статусу УАПЦ. Пізніше Володимир Мойсейович відмічав, що ці переговори були викликані «необхідністю розкрити перед урядом політичні наклепи на УАПЦ» [147].

1-3 вересня 1926 р. у Києві відбулася нарада єпископів і представників УАПЦ, на якій було ухвалено пропозицію «визнати достойними осуду» В. Липківського, О. Ярешенка і В. Потієнка, а також всього складу колишньої Президії ВПЦР за «ніби політичні і антирадянські виступи» [45], та створено тимчасову Всеукраїнську Комісію по унормуванню церковного життя УАПЦ (ВУК), до складу якої увійшли архієпископи Н.Шараївський (почесний голова) та І. Павловський (заступник голови), єпископи П.Ромоданів (голова), К. Малюшкевич (заступник голови), В.Дахівник-Дахівський (секретар), мирянин М.Сакало (заступник секретаря), М.Кобзар і священник М. Чехівський. Комісія перейняла на себе всі обов'язки Президії ВПЦР і діяла до 1 листопада 1926 р. Згідно з «Канонами» УАПЦ [72, с. 375-400], наступний Собор мав відбутися в 1926 р., але більшовики не дали дозволу на його проведення і на реєстрацію статуту УАПЦ. 5 серпня 1927 – ВПЦР звернулася до НКВС УРСР з проханням надати дозвіл на скликання з 17 жовтня до 1 листопада 1927 – у м. Києві в Софійському соборі Другого Всеукраїнського Православного Церковного Собору для вирішення питань, зазначених у програмі [145].

В. М. Чехівський на Предсоборній Нараді УАПЦ 26-30 липня 1927 р. зазначив: «Загальний напрямок Собору – розрішення ідеологічних питань, бо не можна вести ніякої практичної роботи, коли думка неясна... Собор мусить дати відповіді на всі питання так само ідеологічні, як і практичні», що «висовуються зараз життям» [28, с. 65]. Зачитавши присутнім тези своєї майбутньої доповіді «Про внутрішній стан життя УАПЦ та працю ВПЦРади», в яких розглянув сучасний стан релігії взагалі й християнства зокрема в світовому житті, сучасні антагонізми в оцінці релігії, роль і місце християнства в сучасному світі, охарактеризував різні християнські течії, розкрив методи організації християнського світогляду й церковної думки, подав основні вимоги сучасного християнського світогляду в галузі учення віри, він запропонував надіслати їх до Окружних Церков [28, с. 68-71].

Під час Другого Собору УАПЦ (1927) – «Собору самопізнання» [80, с. 17], що проходив під пильним наглядом ДПУ, В.Чехівський, головуючи на Соборі [28, с. 140], «сміливо і гідно обстоював честь Української Церкви й її митрополита Василя Липківського» [17, с.341-342], хоча «Собор звільнив о. Митрополита від митрополітанського тягара» [28, с.235]. Крім того, В.Чехівський, І.Оксіюк, М.Нестеровський та інші

[28, с. 165] були обрані членами делегації від Собору для з'ясування відношення уряду до сучасного стану УАПЦ [28, с. 182] та до питань, що розглядалися на Соборі [28, с. 164]. На вечірньому засіданні 24 жовтня він відмовився від обрання Головою Президії ВПЦР [28, с. 326], посилаючись на ті ж самі мотиви відмовлення, «що й в 1924 і в 1926 році». По-перше, це те, що «я вибрав собі роботу, яку другий не зможе робити, і другої роботи вже не можу взяти»; по-друге, «моє ім'я може відбиватися на життю Церкви», адже мені приписують «петлюрівщину й гетьманство; взагалі з моїм іменем зв'язується політика»; а «третя причина та, що я не хочу» [28, с. 327]. За наполяганням членів Собору він все ж був обраний членом Президії ВПЦР, де керував видавничою справою [28, с. 330] та завідував освітнім відділом [28, с. 345-346], а також членом Вищого Церковного суду УАПЦ [28, с. 331] та членом Комісії: теоретико-ідеологічної, церковно-організаційної, по огляду церковного життя УАПЦ [28, с. 518].

Деякі з нинішніх церковних діячів, недостатньо обізнаних з історією українського церковно-визвольного руху 1917-1930 рр., вважають його за церковного реформатора. Однак, ні В. Чехівський, ні інші його однодумці і сподвижники по автокефальному руху не були реформаторами. Не були тому, що Українській Православній Церкві реформація була не потрібна, їй була необхідна тільки воля, автокефалія, незалежність від чужих церковних урядів, щоб вільно жити й діяти, керуючись заповідями Христа. Саме ці постулати й відстоював В. Чехівський, але це не реформація. Дослідник життя і діяльності В. Чехівського протопресвітер Д. Бурко згадував, що влітку 1926 р. Володимир Мойсейович розповідав йому про те, що в 1917-1918 рр. в Україні з'явилась брошура В. Агієнка «Революція духу», в якій автор виступав за реформацію Церкви. На думку В. Чехівського, автор відкидаючи багатовікову історію Української Церкви, приймає «російське формальне православ'я за істотне для всіх Православних Церков, а в тім і для Української. Не знають вони, що між київським православ'ям і московським глибока різниця...», саме тому, стверджував В. Чехівський, необхідно «відродити цей предківський образ нашої Церкви», а не реформувати її [17, с. 342-343]. Д. Бурко також стверджує, що безпідставними є припущення М. Ковалевського у праці «Опозиційні рухи в Україні...» (Мюнхен, 1955) та деяких радянських дослідників про те, що церковна діяльність В. Чехівського мала політичний характер, а сама УАПЦ – «політична організація» і за це її було знищено владою. Володимир Чехівський в своїй діяльності дотримувався лише вимог «духовного єства самої Церкви, бо ж всі Православні Церкви є національні» [17, с. 343].

Певні аспекти щодо церковно-релігійної діяльності та внеску

Олени Чехівської (Сіцинської) у розбудову УАПЦ подано в матеріалах «Другого Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17-30 жовтня 1927 року», адже вона та її брат «Сецинський Микола Володимирович, 45 років, священник, освіта середня, Вінницька округа» були делегатами і брали участь у роботі Собору [27, с.580]. Крім того, вона проживаючи в українській громаді у Філадельфії (США) [15, с. 23-26], значну частину свого часу віддавала праці в Українському православному братстві ім. митрополита Василя Липківського (США) [9, с. 8]. Свідченням цього є те, що філадельфійська парафія святого Андрія Первозваного враховуючи її працю в УАПЦ, урочисто відзначила її 80-ти річчя, під час якого священник о. Петро Сагайдачний та інші парафіяни відзначили непростий тернистий шлях життя Володимира та Олени Чехівських [13, с. 19]. Характеризуючи її роль у становленні та розбудові УАПЦ, український дослідник історії УАПЦ С.Білокінь пише: «Винятково велику цінність мають документи свідків і праці церковних істориків – Олени Володимирівни Чехівської...» [9, с. 7], адже: «Життя подружжя Чехівських й церковне життя були неподільні» [9, с. 8], хоча вона й «мріяла про театральну роботу» [54, с.509]. Вона разом з такими знайомими діячами УАПЦ в еміграції, як І.Гарашенко, В.Потієнко, отець Д. Бурко, отець М. Явдась, єпископ Є.Бачинський та ін. продовжила в еміграції справу свого чоловіка щодо публікації цінної документальної спадщини УАПЦ, після її знищення в 30-ті р. ХХ ст. [78, с. 124-125].

5. Науково-богословська діяльність. 90-ті р. ХІХ ст. стали для українців періодом гуртування сил, пошуку форм та методів роботи. Є.Сіцинський, повернувшись на Поділля та маючи широкі плани науково-громадської діяльності й певний досвід щодо опрацювання матеріалів з історії краю, пам'яток старовини і народної культури, розпочав активізацію науково-краєзнавчої діяльності [36, с. 10]. Більшість літ науково-богословської праці протоієрея припадає на часи царського режиму і тому він свої праці писав лише російською мовою під таким «виглядом, щоби місцева єпархіальна влада вважала можливим їх видати», адже вона менше всього була необхідна єпархіальному начальству, проте мала лежати на столі «у кожного адміністратора, місцевого діяча, учителя». Вчений подавав українську історію під «нецікавою для широкого загалу формою «Истории церквей и приходов Подольской епархии» [81], з яких черпали і будуть черпати покоління істориків [83, 510-511]. Праця стала цінним надбанням історичного краєзнавства і узагальнюючим підсумком історико-статистичних досліджень не втративши своєї актуальності і в ХХІ ст. [36, с. 16]. При підготовці праці він використав досвід подібних описів Волинської, Воронежської, Катеринославської, Кишинівської, Курської, Литовської,

Люблінської, Новоросійської, Переяславської, Полтавської, Холмсько-Варшавської та Чернігівської єпархій і парафій [88; 89; 91; 95; 96; 97; 98; 100].

Значною заслугою вченого стало видання за редакцією Є. Сіцинського і М. Яворовського підсумкової роботи про Подільську єпархію, її управління, духовні навчальні заклади, монастирі, церкви і парафії (1893) [36, с.15]. Він організовуючи заходи з відзначення 100-річчя приєднання Поділля до Росії і заснування Подільської єпархії (1893-1895), разом з М. Яворовським підготував спеціальний «Трудів» (вип. VIII, 1897), де за наполяганням єпархіального керівництва, звеличувалися подільські пастирі і тому він став маловартісним для науки. Серед його праць з історії Церкви також варто згадати «К истории быта сельского духовенства в Подолии» (1887), «Празднование 900-летия крещения Руси в м. Сатанове Проскуровского уезда 15 июля 1888 года» (1888), «К истории унии в Подолии» (1889), «Униатское духовенство Подольской епархии в 1-й половине настоящего столетия» (1890), «Материалы для церковной истории Подолии» (1891, 1892), «Календарь Подольской епархии на 1896 год» (1895), «Календарь Подольской епархии на 1897 год» (1896), «Церковно-иерархические отношения Подолии к Киевской и Галицкой митрополиям» (1899), «Патриотизм шаргородских семинаристов в Отечественную войну (1812 г.)» (1912), «Пятидесятилетие епархиальных периодических изданий Подольской епархии (1862-1912 гг.)» (1912) і рукописну працю «Церковні торжества 22 жовтня. Участь духовенства Кам'янця в університетському святі» (1918) [41; 42; 108; 109; 112; 115; 119; 121; 123; 124; 133].

Крім того, він публікував праці про окремих визначних церковних діячів, зокрема, «Архипастыри и губернаторы Подолии за истекшее столетие 1793-1893» (1893), «Преосвященный Иаков, епископ Якутский и Виллойский (Некролог)» (1889), «Материалы для биографии архиепископа Анатолия Мартыновского» (1906), «К изображению Иосафа Горленко» (1911), рецензію на дисертацію Н.Шпачинського «Киевский митрополит Арсеній Могилянський» (1906) та залишив цінні рукописні біографічні матеріали про В. А. Гречулевича, М. В. Симашкевича, К. Т. Стиранкевича (1928) [103; 107; 111; 120; 122; 126; 127; 128].

Серед його релігійно-богословських праць варто виділити перекладені ним на українську мову «Діяння Святих Апостолів» (1919-1920), «Бюджет священника и псаломщика нашей епархии» (1897), «Что нужно, чтобы пастырская деятельность была благотворна для самих пастырей и их пасомых» (1899), «К чему ведет отрицание поста» (1909), «Подольские отщепенцы от православной церкви» (1910) і «Подольские отщепенцы от православной веры и народности русской» (1914) [104;

110; 116; 117; 125; 131] та інші.

Незвичайно цінною для дослідників є наукова історико-богословська спадщина В. Чехівського. Першою його науковою роботою (1904) з церковної історії стало дослідження життєвого шляху митрополита Київського і Галицького Гавриїла Банулеско-Бодоні (1746-1821), часи правління якого в 1799-1803 рр. співпали з централізуючою діяльністю імперського уряду, направленою до уніфікації новоприєднаних областей щойно зліквідованої Польщі з порядками Російської імперії в державному і церковному устрої. За неї він отримав ступінь магістра богослов'я і премію Ради професорів Київської духовної академії [151; 152]. Серед майже півсотні його наукових праць з історії Церкви та української культури, богословських праць, промов, доповідей, статей [150], богослужбових відправ [76] та епістолярій, варто відзначити «За Церкву – Христову громаду, проти царства тьми» (1922, 1947, 1974) [149], «Боротьба чехів за волю і правду в часи Гуса», «Кому служить церковне панство на Україні», «Основи визволення Церкви з-під князів тьми віку цього» та інші, які видрукував у різних періодичних виданнях, в т.ч. при сприянні М.Грушевського в журналах «Україна» (1920), «Церква і життя» та інших.

На Першому Соборі УАПЦ (1921), він, ратуючи за відродження Української Церкви, виступав з доповідями «Взаємовідносини межі Українською церквою і другими церквами», «Внутрішній устрій церкви», «Відокремлення церкви від держави», «Життя парахвіяльних церков», «Відновлення (Церковної ієрархії)» [73].

На Предсоборній Нараді УАПЦ 26-30 липня 1927 – В. Чехівський зачитав присутнім тези своєї доповіді «Про внутрішній стан життя УАПЦ та працю ВПЦРади» [28, с. 68-71], а на Соборі (1927) виступив з доповідями: «Утворення єпископату Української Автокефальної Православної Церкви» [17, с. 340]; «Учення про Церкву, як громаду Христову, та її благодатне життя» [28, с. 112]; «Сучасний стан релігії взагалі і християнства зокрема в світовому житті» в якій розкривши такі питання, як обов'язки церкви перед божим промыслом у світі, Церква та економічні й індустріальні проблеми, Церква та соціальні й моральні проблеми, Церква й міжнародні відносини, Церква й християнське виховання, методи спільних зусиль християнських громад [28, с. 151-158], стверджував, що християнство «поєднує з індуїзмом ідеологічні змагання... до визволення «менших», упосліджених братів, пригнічене робітництво індуїське, паріїв...» [146, арк. 12], а також повторив головні засади Першого Собору (1921) про те, що «Всесвітня Православна Христова Апостольська Соборна Церква об'єднує окремі автокефальні... Церкви–громади, або парафії, в яких окремі вірні об'єднуються поміж

собою вільно, без примусу, вірою, любовію, надією християнською – в свою чергу вільно з'єднуються в Церкві окремих народів... Органом всесвітнього міжцерковного об'єднання повинен бути орган вибраних представників усіх автокефальних церков» [146, арк. 15]; «Методи організації християнського світогляду й церковної думки» [146, арк.28зв.], в якій подав тези: 1) «Для багатьох пройшло не з'ясованим в житті Української Автокефальної Православної Церкви її відношення до витвору догматів в сучасності. Ставили питання, чи буде Укр [аїнська] Авток [ефальна] Прав [ославна] Церква творити нові догмати [?]. 2) Догмат, як знак, символ віри, одрізняється від догмату, як пропису віри (приказу віри) й наказу релігійного розуміння. 3) Укр [аїнська] Церква, прийнявши всі догмати Православної Єдиної Святої Соборної Апостольської Церкви, йде й буде йти далі шляхом удосконалення розуміння Христа й звершеної волі Отця Небесного. 4) Християнський світогляд розвиватиметься й удосконалюватиметься творчою надхненною Духом Божим працею всіх вірних і церковних учителів, проповідників, і благовісників, і церковних письменників. 5) Церква через Собори відкидає і відкидатиме своєю владою всі ухили від єдиної стежки – Христа, що «є й шлях і правда, й життя». 6) Укр [аїнська] Авт [окефальна] Прав [ославна] Церква не має потреби ставати на шлях штучного витворювання догматів; вона утворюється від приписів, приказів релігійного мислення, кличучи до непримусового, а вільного шукання Божого Царства й непримусового, а вільного звершенства, спільного з звершенством Отця Небесного» [28, с.183].

Значну увагу приділяв В. Чехівський і методологічним працям. Так, у своїй співдоповіді «Організація богословсько-наукової праці» на Другому Соборі УАПЦ він зазначив, що з метою розвитку і активізації науково-богословських досліджень «1) ВПЦР організовує при своїй Президії богословську наукову колегію. 2) Колегію вибирає ВПЦР. 3) Колегія кооптує членів. 4) По округах округові органи закладають філії наукової Колегії. 5) Завдання Колегії – розвиток богословської наукової праці. Найближчими черговими конкретними завданнями Колегії є: а) встановлення богословської термінології українською мовою, б) оцінка творів підручної літератури, в) кваліфікування учених богословських праць і учених робітників для з'ясування здатності й підготованості до церковно-освітньої праці» [28, с. 92].

На превеликий жаль, й досі залишається неопублікованою велика його богословська праця «Основа визволення церкви від князівства тьми віку цього (Ефес. 6:10-13)» [77], присвячена проблемі висвяти Василя Липківського на Першому Соборі УАПЦ (1921) за чином Олександрійської церкви до III ст. н.е.

Перебуваючи в ув'язненні на Соловках, він працював над монографією «З революційної боротьби 1897-1917 рр.», яку розпочав писати для того, щоб, як зазначав у листі від 30 січня 1936 р. дружині, «стати достойним тебе спільником. Думи глибокі, бажання кличуть мене до творчої праці світової, до діла робочого люду...» [54, с. 513]. Коли він розпочав її писати, точно не відомо, вперше про це згадує в листі від 18 серпня 1933 р.: «Пробудження радістю оповите твого листа. Життя твоє ясніє в мені... Трохи попрацював над «З револ. боротьби» [54, с. 506]. В листі від 31 березня 1937 – писав, що обробляє «свою наукову працю... Переписав 20 зшитків...» [54, с. 516]. Однак вже 25 квітня із жалем констатував: «Нема змоги зараз продовжувати переписку моєї праці... Тому, для того, щоб не відбитись від розумової праці, – почну переклад німецької книжки. В шахи грати заковано. Пером не можна орудувати. Залишається читати, думати, досліджувати газети» [54, с. 517]. На превеликий жаль, подальша доля цієї рукописної праці невідома, можливо її виявленню сприятиме те, що Федеральна служба безпеки Росії «пообіцяла систематизувати і передати документи про українців, потерпілих від сталінських репресій» [35]. Через усі свої праці він проводив ідеї любові до Бога і українського народу, свободи і правди, виступав на захист від поневолення і русифікації Української Церкви, відображав у них глибоке знання багатовікової історії Християнської Церкви і Церкви українського народу, розкривав лукавство російських церковників, що більше служили імперській політиці, ніж Богові [1; 17, с. 342].

Варто відзначити, що О. Чехівська продовжуючи справу свого чоловіка щодо оприлюднення цінної документальної спадщини УАПЦ, опублікувала 12 червня 1949 р. в «Українських вістях» (*Новий Ульм*) цінні відомості про УАПЦ та останні роки життя митрополита Василя Липківського [67], які були використанні при підготовці статей-гасел для «Української малої енциклопедії» Є.Онацького (*Буенос-Айрес, 1960. – Кн. 7*), «Енциклопедії Українознавства-II» (*Мюнхен-Нью-Йорк, 1962. – Т. 4. – С.1294*), «Encyclopedia of Ukraine» (*Toronto-Buffalo-London, 1993. – Vol. III: L*). А 4 квітня 1965 – вона, немовби передчуваючи близьку смерть, залишила рукописну «сповідь», в якій розповіла про деякі факти із особистого життя, про ті фізичні й душевні муки, що їх зазнавав в ув'язненні її чоловік, про марні зусилля довідатися його долю і про свій виїзд на еміграцію, в надії, що він чудом врятується й опинився закордоном [39, с. 532]. Значну наукову цінність мають збережені нею листи [48; 54] її чоловіка «з ув'язнення і концтабору», які віддзеркалюють «тяжкі умови життя в неволі, а одночасно – його неугасиму любов до життя та широке коло інтелектуальних зацікавлень, яких він не втрачав

навіть там» [57, с. 503].

6. Будівнича діяльність. Розглядаючи історію українського народу, варто відзначити, що Церква в усі часи несла людям світло Віри, зберігала в собі багатотисячову пам'ять і мудрість, духовні і моральні цінності, створюючи тисячі храмів, монастирів і навчальних установ, бібліотек, музеїв та архівів. Саме до цієї діяльності найбільше прилучився відомий історик і мистецтвознавець В. Січинський (1894-1962), який за роки свого життя виконав десятки проектів і спорудив храмові споруди, малі сакральні архітектурні форми, пам'яток сакрального мистецтва. Так, вже в 1914 р. проекти його планів пам'яток церковної архітектури вперше демонструвалися на виставці Українського архітектурного товариства при Інституті цивільних інженерів, а в 1917 – на Архітектурній виставці у Харкові [144].

За проектами цього визначного архітектора і дослідника української сакральної архітектури були збудовані такі храмові споруди: п'яти зрубна дерев'яна церква на Волині (1925); церква в галицькому селі на замовлення аптекаря М. Терлецького (1932); пам'ятник-церква Маркіяну Шашкевичу на Білій горі в Підліссі біля Золочева (Львівська обл., 1933) [63]; найбільший храм східного обряду в Карпатському регіоні – мурована п'яти банна монастирська Церква Сошествія св. Духа, збудована на замовлення отців Редemptористів в давньоукраїнському стилі в Михалівцях (Словаччина, 1933-1935), що й досі є найкращим шедевром його архітектурної майстерності [62, с.9-10]; греко-католицька церква в Белграді (Югославія, 1939); одна з кращих церков Крижевацької єпархії – парохіяльна Церква Покрови Пресвятої Богородиці у Вербасі з елементами київської Святої Софії і з панонським додатком (Югославія, 1939-1943) [62, с. 50; 102; 136]; українська п'яти банна церква у Виппені (штат Нью-Джерсі, США, 1949-1951); українська греко-католицька церква Святого Василя Великого в Порто Уніано (Бразилія, 1951); українська греко-католицька п'яти банна церква у Принц Альберті (Канада, 1956); величавий православний собор Святої Софії в Монреалі (Канада, 1957) [63]. Вершиною народно-художньої і архітектонічної творчості українців стала збудована за його проектом у бойківському стилі прекрасна дерев'яна, рубленої конструкції, побудована «без єдиного цвяха» церква Покрови Богородиці в с. Нижній Комарник в Дукельському просмику (Словаччина, 1937) [62, с. 10-11]. Залишились нереалізованими його проекти п'яти банної церкви у Вінніпегу (Канада, 1949), церкви-пам'ятника (1958) та інші [63]. М.Мушинка, оцінюючи його працю писав, що якби В.Січинський не створив нічого іншого, лише дві церкви в Словаччині, він би і так «zasлужував на те, щоб його ім'я ввійшло в історію української

культури» [62, с. 11]. Майже все своє життя Володимир Січинський проживаючи за межами України, свої вміння, знання віддавав служінню українському народу, збирав, вивчав і зберігав його національну, культурну та історичну спадщину. Коли більшовики в Києві зруйнували Золотоверхий Михайлівський монастир, він побудував у Михалівцях (Словаччина) церкву Сошествія Святого Духа, коли на Україні руйнували дерев'яні церкви, він будував величаві церкви і пам'ятники в українському в Бразилії, Канаді, Словаччині, США, Чехії та Югославії [63, с. 21].

Після свого приїзду до Сполучених Штатів Америки В. Січинський, крім проектів церков, розробляв проекти пам'яток сакрального мистецтва – іконостасів, престолів та ківотів. Так, у 1951 р. розробив проект і власними руками спорудив різьблений кивот у вигляді типової три банної української церкви для нового різьбленого престолу церкви Святого Івана Хрестителя у м. Випенні (штат Нью-Джерсі, США) [154, с. 116]. На жаль, залишився нереалізованим його проект прекрасного іконостасу для греко-католицької церкви (1950) [20, с. 90].

Архітектуру В. Січинський вивчав не лише як вчений-теоретик, але й як професіональний архітектор-практик творив і реалізовував десятки проектів малих архітектурних форм-сакральних пам'яток великої художньої вартості. Серед них: пам'ятник-каплиця жидівського цвинтаря в Петербурзі (1916); пам'ятник-хрест загиблим українським воякам УГА у Львові (1921); надмогильні пам'ятники-надгробки в українському стилі – у Харкові (1917), родини Терлецьких і Павловських (Львів, 1936), доктора І. Макухи (Зальцбург, Австрія, 1947), К. Гриневичевої (Берхтесгаден, Німеччина, 1948), Ю. Фесенка, А. Животка і Б. Литвина (Ашафоренбург, Німеччина, 1948), Ю. Павликовського (Мюнхен, Німеччина, 1948), Рибачук (Бавнд-Брук, штат Нью-Джерсі, США, 1956), Лідії Садовської (1957) та інженера Коса (Торонто, Канада) і пані Архипової (Бавнд-Брук, штат Нью-Джерсі, США, 1958) та ін. [137]. Вчений не тільки творив малі архітектурні форми сакральних пам'яток, але й у своїй праці «Українські надгробні пам'ятники» (1958) звернув увагу на необхідність збереження українських цвинтарів, подав дуже цінну історичну характеристику надгробних пам'ятників і хрестів в Україні, зокрема на Гуцульщині та Поділлі [20, с. 79].

Помер В. Січинський у лікарні св. Марії м. Пассейк 25 червня 1962 р. Поховано його в українському православному центрі біля кафедрального храму св. Андрія в Бавнд-Бруці (South Bound Brook, New Tersey, США), де вічним сном спочиває понад сім тисяч українців, доля яких вигнала з рідної України на чужину [62, с. 57]. Справу свого батька продовжив син Ярослав, за проектом якого, на могилі В. Січинського

«родина побудувала прекрасний пам'ятник у формі стилізованого купола церкви, всередині якої світить «Сонце Поділля», викуте з бронзи» [64].

7. Аналіз та характеристика історико-культурного, мистецтвознавчого та пам'яткоохоронного напрямів релігійно-богословської діяльності членів родини, через обмеженість обсягу статті, виведені за межі проблеми і розглядаються в контексті історико-культурних та мистецтвознавчих досліджень таких аспектів, як історія творення, збереження та охорона біля тисячі пам'яток української дерев'яної і мурованої архітектури храмових споруд, сотні малих сакральних архітектурних форм, а також мистецтвознавчого вивчення ними пам'яток сакрального мистецтва.

Таким чином аналіз релігійно-богословської діяльності членів славної української родини Сіцінських-Січинських свідчить, що це були люди, які творили неоціненні духовні скарби, володіючи якими, ми, українці, стаємо врівень з іншими цивілізованими народами. Д. Бурко писав про В.Чехівського, що це «подвижник великого формату, чия діяльність церковна, педагогічна, культурно-освітня, наукова і громадська, то було апостольське служіння українській ідеї» [17, с.333], проте все це, на нашу думку, цілком можна віднести й до кожного члена цієї родини. Хоча частина членів родини не обійдена певною увагою українських і закордонних учених і краєзнавців, проте й досі відсутні ґрунтовні в світлі сучасної історичної науки дослідження, які б повною мірою систематизували й осмислили всі напрями їхньої досить багатоаспектної діяльності. Не може бути сумнівів у необхідності і доцільності опрацювання їхнього внеску в науково-краєзнавче, державницьке, громадсько-просвітницьке, релігійно-богословське, культурно-мистецьке та мистецтвознавче життя України в XIX – XX ст.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що пророче писала О. Чехівська в листі до М. Мухи: «Хай воскресне Україна й заживе, вільний у християнському житті, замучений наш народ і відпочине від заподіяної йому кривди! Хай не згасне й у нас тут, на чужині, віра в це Воскресіння, що дасть нам силу пережити всі скорботи життя нашого, відірваних від рідної землі, від близьких, дорогих нашому серцю людей, життя скитального серед чужих глухих лісів, серед сутолоки таборової і суєти мирської, непотрібної, чужої!.. Хай не згасне ця цілюща віра в Воскресіння й перемогу правди і у наших рідних, близьких і далеких братів і сестер, що ще з більшою скорботою несуть хрест тяжкий свого життя, нехай Ця віра дасть їм силу дочекатись Світлого Воскресіння! «Нехай радість наша буде повна!» [39, с.529].

1. «А.Ж.». Чехівський Володимир // Енциклопедія Українознавства -

II (далі – ЕУ-II). – Львів: НТШ, 2000. – Т. 10. – С. 3738.

2. Автобіографія Євфимія Йосиповича Сіцінського, 1929. Оригінал. – 2 арк. Родинний архів А.М. Трембіцького.

3. Андрусишин Б.І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (Доба директорії УНР): Навч. посібник. – К.: Либідь, 1997. – 176 с.

4. Архів Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф.Р-582. – Оп.2. – Спр.128. – Арк. 62; Спр.1131. – Арк. 1, 10; Спр.1130. – Арк. 1.

5. Архівно-слідча справа Є.Сіцінського // ДАХО. – Фонд УСБУ. – № П-15162.

6. Баженов Л. В. Михайло Грушевський і Євтим Сіцінський (З історії взаємин на ниві дослідження Поділля) // Історія України: маловідомі імена, події, факти. (Зб. статей). – К.: Інститут історії України НАНУ, 1996. – С. 69-76.

7. Біднов В. Бібліографічна діяльність о. Євфимія Сіцінського // Книголюб. – Прага. – 1931. – Кн. 2. – С. 53-77.

8. Біднов В. Церковна справа на Україні // Православний вісник. – Київ. – 1993. – № 1-3. – С. 47.

9. Білокінь С. І. Джерела інформації з історії УАПЦ. / В кн. Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 17-30 жовтня 1927 року. Документи і матеріали. / Упорядники: С.І. Білокінь, І.М. Преловська, І.М. Старовойтенко. – К., 2007. – С. 7-16.

10. Біобібліографічні відомості про Є.Сіцінського. 1930-і рр. Проф [есор] Євфим Сіцінський (1859-1937) // Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В.Стефаника. – Ф. 9. – № 4650. – Арк. 1-10.

11. Бульбенко Ф. П. Володимир Чехівський. // Нові дні (США). – 1971. – березень.

12. Бульбенко Ф. П. О. В. Чехівська // Церква й Життя. – 1970. – №. 3 (78). – С. 25-26.

13. Бульбенко Ф. П. О. В. Чехівська // Церква й Життя. – 1970. – №. 4 (79). – С. 18-20.

14. Бульбенко Ф. П. О. В. Чехівська // Церква й Життя. – 1970. – №. 5 (80). – С. 23-26.

15. Бульбенко Ф. П. Олена Володимирівна Чехівська // Наша батьківщина. – Нью-Йорк. – 1970. – Ч. 217. – 23 квітня. – С. 5: фото; Ч. 218. – 30 квітня. – С. 5, 7; Ч. 219. – 23 травня. – С. 5; Ч. 220. – 31 травня. – С. 5.

16. Бульбенко Ф. П. Олена Володимирівна Чехівська // Свобода. – 1970. – 6-9 травня.

17. Бурко Д. Професор Володимир Чехівський / В кн. Українська

Автокефальна Православна Церква – вічне джерело життя. – Саут-Бавнд-Брук, Н. Дж. (США), 1988. – С. 333-344.

18. Винувальний висновок у справі контрреволюційної організації «Спілка визволення України» – Харків: Вид. Держтрест «Харполіграф», 2-га друкарня ім. В. Блакитного, 1930. – 229 с.

19. Власовський І. Нарис історії Української Православної церкви. Репринтне вид. – К., 1998. – Т. III. – С. 289-290.

20. Володимир Січинський. Бібліографічний покажчик. / Укладач С.Костюк. – Львів: ЛНБ НАНУ ім. В.Стефаника, 1996. – 124 с.

21. Воспоминания родственников и знакомых о Е.И. Сицинском, собранные С. К. Шкурко. Апрель – июль 1960 // ДАХО. – Ф. Р.-3333. – Оп.1. – Спр.38. – Арк. 1-63.

22. Герасименко В. З українського громадського руху на Поділлі. (1905-1917). (Пам'ять д-ра К.Г. Солухи) // За сто літ.: Матеріали з громадського і літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. / За ред. М.Грушевського. Кн. 5. – Х.-К., 1930. – С. 305-313. – / Записки Іст. секції Укр. Наук. Т-ва в Києві. – Т. XXXI. /

23. Голова рев. комітету і Прем'єр-міністр 1-го кабінету Директорії В. М. Чеховський // Україна. – 1919. – Ч. 91. – 2-3 листопада. – С. 6.

24. Гречулевич Василь // Брокгауз А. и Ефрон Н. Энциклопедический словарь. – СПб., 1901. – Т. 29.

25. Гречулевич Василь // ЕУ–II. – Л., 1993. – Т. 2. – С. 434.

26. Грищенко А. Перший прем'єр Директорії // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 223. – 23 листопада.

27. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.Р.-6023. – Оп.4. – Спр.6030. – Арк. 25;

28. Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 17-30 жовтня 1927 року. Документи і матеріали. / Упорядники: С. І. Білокінь, І. М. Преловська, І.М. Старовойтенко. – К., 2007. – 699 с.

29. Дубінський М. Літописець Подільського краю // Край Кам'янецький. – 2001. – 6 лютого.

30. Духовні училища // ЕУ–II. – Львів: НТШ, 1993. – Т. 2. – С. 612-613.

31. Завальнюк О. М. Ю. Й. Сіцинський-приват-доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1921 рр.) // Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля. Збірник наукових праць за підсумками всеукраїнської науково-практичної конференції. – Кам.-Под.: Кам.-Под. держ. ун-т, інф.-вид. відділ, 2004. – С. 6-11.

32. Завальнюк О. М., Трембіцький А. М. Освітнянські ниви Євфимія Сіцинського // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник

наукових праць. – Кам.-Под.: Оіум, 2003. – Т. 3. – С. 165-177.

33. Збори Кирило-Мефодієвського Брацтва // Україна. Щоденна газета. – 1919. – Ч. 36. – 4 (11) вересня.

34. Зваричук Е. О. Богословський факультет Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам.-Под.: Оіум, 2004. – Т. 4. – С. 105-110.

35. Згадають усіх поіменно // Урядовий кур'єр. – 2007. – № 215. – 16 листопада. – С. 5.

36. Земський Ю. С. Подільський єпархіяльний історико-статистичний комітет (становлення та діяльність). – Хмельницький. – б. в., 1997. – 26 с.

37. Историческая записка о Бахмутском духовном училище. За первое 50-ти летие его существования (1841-1891 гг.). / Составил А.И. Бутовский. – Бахмут: Типография Р.И. Грилихеса, 1893. – 252 с.

38. «Л.К-ч» (Крип'якевич І.). П'ятдесятиліття наукової праці Євфима Сіцінського // Записки НТШ (далі – ЗНТШ). – 1931. – Т. 151. – С. 217-223.

39. Із спогадів Олени Чехівської / В кн. Мартирологія Українських Церков: В 4-х т. – Т. І. Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. / Упорядкували і зредагували Осип Зінкевич і Олександр Воронин. – Балтимор, Торонто: Українське Видавництво «Смолоסקип» ім. В. Симоненка, 1987. – С. 529-534.

40. Історія міст і сіл УРСР: Одеська область. – К., 1969. – 911 с.: іл.

41. Календарь Подольской епархии на 1896 год. / Под ред. Е.Сицинского. – Кам.-Под., 1895. – 196 с.

42. Календарь Подольской епархии на 1897 год. / Под ред. Е.Сицинского. – Кам.-Под., 1896. – 159 с.

43. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х-30-х років: соціальний портрет та історична доля (Обк. М.О. Куріна). – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський інститут Українських Студій Альбертського Університету, 1992.

44. «Київський Патріархат – Помісна Українська Православна Церква». Історико-канонічна декларація Архієрейського Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату // Голос Православ'я. – 2008. – № 5. – березень. – С. 7-8.

45. Киридон А. Час випробувань: держава, церква і суспільство в радянській Україні 1917-1930-х років. – Тернопіль: «Підручники і посібники», 2005. – С. 182.

46. Котоній О. К. Постать Ю. Й. Сіцінського у спогадах

сучасників // Духовні витоки Поділля: творці історії краю. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Кам.-Под., Хмельницький: Поділля. 1994. – С. 64-67.

47. Краткое описание приходов и церквей Подольской епархии. Справочная книга Подольской епархии. Летичевский уезд, 2 окр. – Кам.-Под., 1900. – С. 525.

48. Лист Володимира Чехівського з ув'язнення від 17 червня 1937 р. до дружини / В кн. Мартирологія Українських Церков... – Т. I. – С. 520.

49. Лист Д. І. Яворницького до Є. Й. Сіцінського від 19(25) липня 1928 р. Оригінал. – 1 арк. Родинний архів А. М. Трембіцького.

50. Лист Є. Й. Сіцінського до М. С. Грушевського від 19 жовтня 1906 р. // Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 1235. – Оп.1. – Спр.746. – Арк. 127.

51. Лист Є. Й. Сіцінського до М. С. Грушевського від 19 липня 1905 р. // Там само. – Спр.746. – Арк. 118-121.

52. Лист Сергія Ркліцького до Є. Й. Сіцінського від 25 травня 1929 р. Оригінал. – 2 арк. Родинний архів А. М. Трембіцького.

53. Лист співробітника історико-археологічного музею П.Е. Матвієвського до Є. Й. Сіцінського від 13 жовтня 1929 р. Оригінал. – 1 арк. Родинний архів А. М. Трембіцького.

54. Листи Володимира Чехівського з ув'язнення / В кн. Мартирологія Українських Церков... – Т. I. – С. 503-520.

55. Лозовий В. Діяльність Подільської «Просвіти» в 1906-1914 рр. // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) До 90-річчя Подільської «Просвіти». / Кам'янець-Подільське міське товариство «Просвіта», Історико-культурологічне Подільське Братство. – Кам.-Под., 1996. – С. 6-27.

56. Ляхоцький В.П. Тільки книжка принесе волю українському народові...: Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.: іл.

57. Мартирологія Українських Церков у чотирьох томах. Том I: Українська Православна Церква; Документи, матеріали, християнський самвидав України. / Упорядкували і зредагували Осип Зінкевич і Олександр Воронин. – Торонто; Балтимор: Укр. вид-во «Смолокип» ім. В. Симоненка, 1987. – 1207 с.

58. Мельник В. Душа Подільської історії // Край Кам'янецький. – 1994. – № 71. – 10 вересня.

59. Мітін Г. Р., Сесак І. В. З історії церковних шкіл на Поділлі // Мат. ІХ Подільської історико-краєзнавчої конф. Конференція присвячена 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні. – Кам.-Под., 1995. – С. 192-197.

60. Мошак М. В. Четвероевангеліє перекладу П.Морачевського: Шлях до видання // *Культура Поділля: Історія і сучасність: Мат. другої наук.-практ. конф., присвяченої 500-річчю Хмельницького: 27-29 серпня 1993 р.* – Хмельницький, 1993. – С. 111-113.

61. Мошак М. В. Юхим Січинський – фундатор і діяч просвітницького руху на Поділлі // *Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.)...* – С. 70-84.

62. Мушинка М. Володимир Січинський і русини-українці Східної Словаччини. – Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки, 1995. – 122 с.

63. Мушинка М. На батьківщині його називали «зрадником» // *Карпатський край.* – Ужгород. – 1994. – №3-4 (104). – С.18-21.

64. Мушинка М. Надмогильний пам'ятник В.Січинському // *Дукля.* – Пряшів. – 1994. – № 3. – С. 39.

65. Нестеренко В.А. Бібліотечна справа на Кам'яничині в 1920-1930-ті роки // *Бібліотеки в інформаційному суспільстві: Мат. наук.-практ. конф. Присв. 100-річчю Хмельницької ОУНБ ім. М.Островського.* – Хмельницький, 2001. – С. 248-254.

66. О церковно-приходских библиотеках. Передовая // *Православная Подолия.* – 1910. – № 47. – С. 1020-1023.

67. «О.Ч.». [Олена Чехівська]. Лист до редакції // *Українські вісті.* – Новий Ульм. – 1949. – Ч. 47 (307). – 12 червня. – С. 4.

68. Отчет о деятельности Подольского Св. Иоанно-Предтеченского Братства за 1906 год. (43-й год существования) // *Православная Подолия.* – 1907. – № 4. – 28 января. – С. 78-91.

69. Паравійчук А.Г. Видатний історик Поділля // *Український історичний журнал.* – 1968. – № 9. – С. 87-92.

70. Перебіг життя, діяльності Волод. Чеховського. // *ДАВО.* – Ф.Р.-1941. – Оп.1. – Спр.20. – Арк. 95-95зв.

71. Переписка о переводе Євангелія на український язык. 12. 03. 1905-6. 12. 1912 гг. // *ДАХО.* – Ф.Р.-3333. – Оп.1. – Спр.18. – Арк. 39-40.

72. Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14-30 жовтня 1921 року. Документи і матеріали. / Упорядники: Михайліченко Г., Пилявець Л., Преловська І. – Київ-Львів: «Жовкля», 1999. – 560 с.

73. Порядок відкриття і праці Всеукраїнського Православного Церковного Собору // *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ).* – Ф. 3984. – Оп.1. - Спр.57. – Арк. 11.

74. Правила епархіальної бібліотеки при Подільському епархіальному історико-статистичному комітеті // *ДАХО.* – Ф. Р-3333. –

Оп.1. – Спр.7. – Арк. 529зв.

75. Праця в Міністерстві // Україна. Щоденна газета. – 1919. – Ч. 34. – 21 вересня.

76. Преловська І. М. Відправа Благовісника // Розбудова держави. – Київ. – 1996. – Ч. 1 (42) – С. 45-51.

77. Преловська І. М. Діяльність В.М. Чехівського, Благовісника УАПЦ, як богослова по обґрунтуванню канонічності УАПЦ (біографічний нарис і огляд праць) // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАНУ. – К., 1996. – Т. 2. – С. 295-321.

78. Преловська І. М. Друковані джерела УАПЦ в 20-х рр. ХХ ст. // Там само. – 2002. – Т. 8. – Ч. II. – С. 123-150.

79. Преловська І. М. Слідчі справи братів Чехівських як нове джерело до вивчення біографій репресованих діячів УАПЦ (1921-1930 рр.) // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Науковий і документальний журнал. – К.: Сфера, 2003. – № 1(20). – С. 258-277.

80. Преловська І. М. «Собор самопізнання» Української автокефальної православної церкви / В кн. Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ... – С. 17-37.

81. Приходы и церкви Подольской епархии. // Труды ПЕИСК. – Кам.-Под., 1901. – Вып. IX. – 1064 с.

82. Приходько В. Під сонцем Поділля. Спогади. – Ч. 1. – Вид. 4. – Нью-Йорк-Мюнхен: Криниця, 1967. – 184 с.

83. Приходько В. Проф. Евфим Сіцинський-історик і археолог Поділля (з приводу 50-ліття наукової і громадської діяльності) // Літературно науковий вісник. – 1931. – Т. 106. – С. 510-513.

84. Протокол наради передсоборного засідання президії ВПЦР і по одному представнику від кожної губернії. 14 жовтня 1921 р. // ЦДАВОУ. – Ф. 3984. – Оп.1. – Спр.57. – Арк. 10.

85. Протокол наради членів Собору – представників від губерній України і Президії Собору. // Там само. – Спр.59. – Арк. 23зв.

86. Протоколи засідань Ради Міністрів ісповідань УНР. Міністерство ісповідань УНР // ЦДАВОУ. – Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 3.

87. Распоряжения Епархиального Начальства // Православная Подолия. – 1907. – № 4. – 28 января. – С. 92.

88. Рец. Сіцинського Є. // ЗНТШ. – 1895. – Т. 13. – С. 7-23.

89. Рец. Сіцинського Є. // ЗНТШ. – 1896. – Т. 19. – С. 4-17.

90. Рец. Сіцинського Є. // ЗНТШ. – 1898. – Т. 30. – С. 11-21; Т. 33. – С. 35-37.

91. Рец. Сіцинського Є. // ЗНТШ. – 1899. – Т. 38. – С. 11-18.

92. Рец. Сіцинського Є. // ЗНТШ. – 1900. – Т. 43. – С. 9-20.

93. Рец. Сіцінського Є. // ЗНТШ. – 1901. – Т. 48. – С. 10-16.
94. Рец. Сіцінського Є. // ЗНТШ. – 1903. – Т. 62. – С. 15-24, 167-173.
95. Рец. Сіцінського Є. // ЗНТШ. – 1904. – Т. 68. – С. 9-15.
96. Рец. Сіцінського Є. // ЗНТШ. – 1905. – Т. 74. – С. 167-173; 177-179.
97. Рец. Сіцінського Є. // ЗНТШ. – 1907. – Т. 86. – С. 189-192.
98. Рец. Сіцінського Є. // ЗНТШ. – 1908. – Т. 91. – С. 169-175.
99. Рец. Сіцінського Є. // Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 401. – Оп.1. – Спр.105. – Арк. 57-59, 102-104; Спр.107. – Арк. 32зв.
100. Рец. Сіцінського Є. // Там само. – Спр.106. – Арк. 1-42.
101. Рец. Сіцінського Є. // Там само. – Спр.107. – Арк. 34зв.-35;
102. Сегеди Й. Парохії Осецького викаріята. // Християнський календар. – Руський Керестур. 1981. – С. 96.
103. Сецинский Е. Архипастыри и губернаторы Подолии за истекшее столетие 1793-1893 // Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ). – 1893. – № 16. – С. 267-273.
104. Сецинский Е. Бюджет священника и псаломщика нашей епархии // ПЕВ. – 1897. – № 24. – С. 601-610.
105. Сецинский Е. Временные правила Подольской епархиальной библиотеки // ПЕВ. – 1892. – № 2. – С. 198-202.
106. Сецинский Е. Докладная записка преосвященному Димитрию от священника Евф. Сецинского относительно устройства епархиальной библиотеки в г. Каменце // ПЕВ. – 1891. – № 52. – С. 804-808;
107. Сецинский Е. К изображению Иосафа Горленко // Труды ПЦИАО. – Кам.-Под., 1911. – Вып. XI.
108. Сецинский Е. К истории быта сельского духовенства в Подолии // Киевская Старина. – 1887. – № 9. – С. 67-70.
109. Сецинский Е. К истории унии в Подолии. – Кам.-Под., 1899. – 33 с.; ПЕВ. – 1889. – № 20. – С. 433-445; № 21. – С. 455-463; № 22. – С. 488-500.
110. Сецинский Е. К чему ведет отрицание поста // Православная Подолия. – 1909. – № 12. – С. 361-366.
111. Сецинский Е. Материалы для биографии архиепископа Анатолия Мартыновского. – К.-Под., 1906. – 23 с.
112. Сецинский Е. Материалы для церковной истории Подолии // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – К., 1891. – Кн. V; ПЕВ. – 1892. – № 10. – С. 176-183.
113. Сецинский Е. О преподавании в семинарии в богословских классах украинской литературы и истории местного края // Подолия. – 1906. – № 217.
114. Сецинский Е. Об учреждении в г. Каменце епархиальной

библиотеки и приглашение к пожертвованиям на ее устройство // ПЕВ. – 1891. – № 47. – С. 634-636;

115. Сецинский Е. Патриотизм шаргородских семинаристов в Отечественную войну (1812 г.) // Православная Подолия. – 1912. – № 34.

116. Сецинский Е. Подольские отщепенцы от православной веры и народности русской // Подолянин. – 1914. – № 1051.

117. Сецинский Е. Подольские отщепенцы от православной церкви // Православная Подолия. – 1910. – № 50-51. – С. 1089-1098.

118. Сецинский Е. Правила епархиальной библиотеки, находящейся в ведении Подольского Историко-статистического Комитета // ПЕВ. – 1903. – № 13. – С. 146-149.

119. Сецинский Е. Празднование 900-летия крещения Руси в м. Сатанове Проскуровского уезда 15 июля 1888 года // ПЕВ. – 1888. – № 34. – С. 799-808.

120. Сецинский Е. Преосвященный Иаков, епископ Якутский и Вилюйский (Некролог) // ПЕВ. – 1889. – № 52. – С. 1332-1335.

121. Сецинский Е. Пятидесятилетие епархиальных периодических изданий Подольской епархии (1862-1912 гг.) // Православная Подолия. – 1912. – № 1.

122. Сецинский Е. Рец. на диссертацию: Шпачинський Н. Киевский митрополит Арсеній Могилянський. Киев, 1906 // ПЕВ. – 1906.

123. Сецинский Е. Униатское духовенство Подольской епархии в 1-й половине настоящего столетия // ПЕВ. – 1889. – № 22. – С. 501-511.

124. Сецинский Е. Церковно-иерархические отношения Подолии к Киевской и Галицкой митрополиям. (Исторический очерк) // ПЕВ. – 1899. – № 45. – С. 1070-1076; № 46. – С. 1105-1113; Окр. вид.: Кам.-Под., 1899. – 20 с.

125. Сецинский Е. Что нужно, чтобы пастырская деятельность была благотворна для самих пастырей и их пасомых // ПЕВ. – 1899. – № 31. – С. 711-719.

126. Сіцинський Є. Гречулевич В.А. Біографічні справки о діятелях г. Каменец-Подольського и Подолии. Авторские записки. 19 января-апрель 1928 г. // ДАХО. – Ф.Р.-3333. – Оп.1. – Спр.33.-Арк. 26-46.

127. Сіцинський Є. Симашкевич М.В. – Там само. – Арк. 71-81.

128. Сіцинський Є. Стиранкевич К.Т. – Там само. – Арк. 84.

129. Сіцинський (Січинський) Юхим // ЕУ-ІІ. – Львів, 2000. – Т. 8. – С. 2845; Sitsinsky, Yevtym (Yukhym) [Sicins'kyj, Jevtym (Juxym)] (Sichynsky, Sitsynsky) // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – Ph-Sr. – S. 720-721.

130. Сіцинський Є. Автобіографічні записи. Січень 1923 – 28

жовтня 1934 р. // ДАХО. – Ф.Р-3333. – Оп.1. – Спр.26. – Арк. 1-36.

131. Сіцінський Є. Діяння Святих Апостолів. Переклад на українську мову. Рукопис. 10 листопада 1919-19 червня 1920 р. // ДАХО. – Ф.Р.-582. – Оп.1. – Спр.30. – Арк. 1-81.

132. Сіцінський Є. Історія всесвітнього мистецтва та мистецтва Русі, Росії, України. Авторські конспекти лекцій. Не пізніше 1921 р. // ДАХО. – Ф.Р-3333. – Оп.1. – Спр.25. – Арк. 1-163.

133. Сіцінський Є. Церковні торжества 22 жовтня. Участь духовенства Кам'янця в університетському святі». Рукопис. 1918. // ДАХО. –

134. Слободянюк П. Я. Українська церква: історія руїни і відродження Наукове видання, присвячене 2000 – річчю Різдва Христового. – Хмельницький, 2000. – 266 с.

135. Спогади Євфимія Сіцінського (1929-1930). Оригінал. – 2 арк. Родинний архів А. М. Трембіцького.

136. Тимко О. Парохія Вербас // Християнський календар 1977. – Руський Керестур. – С. 144.

137. Трембіцький А. Володимир Січинський – дослідник і творець української сакральної архітектури // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2005 рік. Книга II. – Львів: «Логос», 2005. – С. 796-804.

138. Трембіцький А. Володимир Чехівський – державний і громадсько-просвітницький діяч (до 130-річчя з дня народження) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 8: Матеріали круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». – С. 184-204.

139. Трембіцький А. Є. Й. Сіцінський – як дослідник Подільської церкви // Там само. – 2004. – Т. 6: Матеріали другого круглого столу «Культура освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII - на початку XXI ст.». – С. 179-190.

140. Трембіцький А. Євфимій Сіцінський і Кирило-Мефодіївське братство // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – Т. 6. – С. 98-107.

141. Трембіцький А. Церковно-релігійна діяльність Євфимія Сіцінського // Мат. Міжн. науково-практична конференція «Церква і держава у служінні народів». 2-4 листопада 2005 р. – Хмельницький, 2006. – С. 350-357.

142. Трембіцький А.М. Наукова та громадська діяльність Євфимія Йосиповича Сіцінського (70-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.). – Дис... канд. іст. наук. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 284 с.

143. Університетське життя. // Наш Шлях. – 1920. – Ч. 61. – 13

березня. – С. 4.

144. ЦДАВОУ. – Ф. 3972. – Оп.1. – Спр.285. – Арк. 42зв.

145. ЦДАВОУ. – Ф. 3984. – Оп.4. – Спр.167. – Арк. 21.

146. ЦДАВОУ. – Ф. 3984. – Оп.4. – Спр.175. – Арк. 12, 15, 28зв.

147. ЦДАВОУ. – Ф. 3984. – Оп.4. – Спр.273. – Арк. 3.

148. Церковные проповеди (Н. Яворовского) и Е. Й. Сецинского.

Не позже 1900 г. Рукопись // ДАХО. – Ф.Р-3333. – Оп.1. – Спр.13. – Арк. 1-19.

149. Чехівський В. За церкву - Христову громаду, проти царства тьми. – К.: Вид. В.П.Ц.Р., 1922. – 52 с. (репринтні видання Франкфурт-на-Майні, 1947; Нью-Йорк, 1974).

150. Чехівський В. Постанови Кирило-Мефодієвського Брацтва // Україна. – 1919. – Ч. 14. – 26 серпня.

151. Чеховский В. Киевский митрополит Гаврил Банулеско-Бодони (1799-1803 гг.). // Труды Киевской Духовной Академии. – 1904. – № 7. – С. 355-431; № 8. – С. 490-588; № 9. – С. 65-108; № 10. – С. 238-281.

152. Чеховский В. Киевский митрополит Гаврил Банулеско-Бодони (1799-1803 гг.). – К., 1905. – 2+306 с.

153. Шафран Р. Теоретична спадщина Володимира Січинського в контексті українського мистецтва 1920-1960 років. Автореф. дис... канд. мистецтвознавства. – Львів, 2001. – 16 с.

154. Шмагало Р.Т. Мистецька освіта в Україні середини XIX - середини XX ст.: структурування, методологія, художні позиції. – Львів: Українські технології, 2005. – 528 с., 742 іл.

155. Юбилей пятидесятилетия священства протоиерея Иосифа Сецинского [Є. Сіцінський] // ПЕВ. – 1901. – № 51. – С. 900-905.

156. Tetajna Prychodlo-Solucha. Лікар Кость Г. Солуха. Спомин про батька. Машинопис. Оригінал. Родинний архів Миколи Приходька (Нью-Йорк). Копія. – 8 арк. Родинний архів А.М. Трембіцького.